

Реферат

Мета дослідження – наукове обґрунтування та розробка теоретичних засад методики компетентнісного навчання географії, апробація системного застосування її прикладних компонентів і впровадження у неперервну педагогічну освіту.

Конкретна фундаментальна задача в рамках загальної проблеми, на вирішення якої було спрямовано проєкт – розкрити потенціал компетентнісного навчання географії; обґрунтувати особливості застосування компетентнісного підходу у процесі навчання географії; розробити методичну систему формування предметних географічних компетентностей учнів, визначити й розробити компоненти педагогічного стимулювання підготовки майбутніх вчителів географії та вдосконалення професійної компетентності вчителів-практиків.

Об'єкт дослідження – освітній процес з географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Предмет дослідження – шляхи підвищення ефективності освітнього процесу з географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Наукова новизна. У дослідженні *вперше*: теоретично обґрунтовано поняття «предметна географічна компетентність учня»; з'ясовано зміст і розроблено структуру предметних географічних компетентностей (ПГК), визначено і конкретизовано їхні основні компонентами: змістовий, діяльнісний, ціннісний та світоглядний; висвітлено зміст ПГК; побудовано алгоритми формування ПГКУ; розроблено методичну систему формування ПГК та її структурно-функціональні складники; представлено методичні рекомендації до проектування та проведення компетентнісно формувальних уроків географії; запропоновано методику перевірки й оцінювання ПГК; створено алгоритми проектування й застосування компетентнісно орієнтованих завдань із географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Уточнено: історичні аспекти й нормативно-правові бази розвитку компетентнісного підходу у вітчизняній освіті, який характеризується модифікацією «результативної» моделі освітніх стандартів у «компетентнісну»; зміст і структуру професійної компетентності вчителя географії та його самоосвітньої діяльності; сутність полікультурної і краєзнавчо-туристичної компетентностей вчителя географії.

Удосконалено методику формування картографічної та країнознавчої міжпредметних компетентностей учнів у процесі навчання географії.

Подальшого розвитку набули положення щодо структури уроків географії різних типів компетентнісного спрямування, структури трудової функції вчителя.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні та впровадженні у практику закладів загальної середньої, позашкільної, вищої та післядипломної освіти: методичної системи формування предметних географічних компетентностей учнів і студентів у процесі вивчення шкільних курсів географії та географічних дисциплін; методики формування професійної компетентності вчителя географії та його самоосвітньої діяльності; різновидів та структури компетентнісно-формувальних уроків географії та методичних рекомендацій щодо їхнього проектування; методики формування картографічної компетентності учнів на уроках географії; методики розвитку міжпредметної країнознавчої компетентності учнів і студентів; технології проектування і застосування компетентнісно орієнтованих завдань в освітньому середовищі; методичного супроводу вивчення географічних дисциплін; доповнення змісту дисциплін циклу професійної підготовки відповідною тематикою.

Розроблено та впроваджено підходи до тлумачення полікультурної компетентності вчителя географії та структури краєзнавчо-туристичної компетентності вчителя географії, здатного до здійснення позашкільної діяльності географічного спрямування.

Результати НДР опубліковані у 2 монографіях, 8 навчально-методичних посібниках для ЗВО і ЗЗСО, 2 статті у наукометричних виданнях, включених до баз даних Scopus і Web of Science, 22 статті у фахових та зарубіжних наукових виданнях. За результатами виконання теми захищено докторську дисертацію.

Ключові слова: компетентнісне навчання географії, методична система, технологія, предметні географічні компетентності, заклади загальної середньої і вищої освіти, компетентнісно-формувальні уроки, контроль, компетентнісно орієнтовані завдання, методичне забезпечення позашкільної географічно-краєзнавчої освіти, учителі географії, професійна компетентність.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. КОМПЕТЕНТНІСНЕ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	30
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ... 	48
РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ.....	70
ВИСНОВКИ.....	92

ВСТУП

Єднання України з європейською спільнотою передбачає докорінні зміни не лише в питаннях державної політики та економіки, а й у питаннях розвитку освіти. Зокрема, для адаптації випускників закладів загальної середньої освіти^о(ЗЗСО) до умов ринкових відносин у суспільстві нині недостатньо лише суто тематично заданих знань, умінь та навичок, які набуваються в процесі навчання. Важливим освітнім завданням стало формування в учнів компетентностей, які мають ґрунтуватися на реаліях майбутньої життєдіяльності школярів. З огляду на таке, сучасна предметна методика, і методика навчання географії зокрема, орієнтується на освітні потреби учнів та виклики суспільства до рівня їхньої освіченості, тобто всебічно розвиває компетентнісний підхід до навчання.

Значущість такого підходу зумовлено тим, що його спрямовано на розв'язання актуальної освітньої проблеми, яка полягає в тому, що, незважаючи на засвоєння теоретичних знань і практичних умінь, учні неспроможні їх застосовувати в конкретних життєвих ситуаціях. Тож, відповідно до довготермінової реформи вітчизняної освіти Нова українська школа (НУШ) навчання географії у ЗЗСО має здійснюватися на компетентнісних засадах, що забезпечить не лише формування в учнів певних знань і вмінь, а здатності їх застосовувати у реальному житті.

За таких умов саме географічна освіта має сприяти підготовці випускників навчальних закладів до самостійних рішень в різноманітних суспільно- та природничо-географічних сферах буття.

Компетентнісний підхід до навчання на теренах України було обрано за обов'язковий на державному рівні, про що свідчать Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), Закон «Про вищу освіту» (2014 р.), Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.), Закон «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020 р.).

Визначальними категоріями такого підходу є ключові (загальні), міжпредметні та предметні компетентності учнів, які розглядаються на загальнодидактичному рівні і, вже як терміни, отримали широке застосування і у методиці навчання географії.

Запровадження компетентнісного підходу до географічної освіти є кардинальним шляхом її оновлення й зумовлює потребу в системному підході до змісту географічної освіти, прогнозування її результативного складника та розроблення методичного апарату формування предметної географічної компетентності учнів.

Підготовка компетентного учня, здатного розв'язувати проблеми різного рівня складності на основі здобутих знань, умінь і навичок та досвіду їхнього застосування, ціннісних ставлень та географічно-позиційного сприймання довкілля, є однією з цілей компетентнісного навчання географії.

Модернізація сучасної дидактики географії передбачає теоретичне обґрунтування й прикладне розроблення методики саме предметно-компетентнісного навчання географії. Тому тематику науково-дослідної роботи було сфокусовано на розробці теоретичних і прикладних аспектів компетентнісного навчання географії – визначенні структури та змісту предметної географічної компетентності учнів, удосконаленні методичного апарату формування і оцінювання рівня сформованості її різновидів; методичних умов формування міжпредметних компетентностей; розробці компетентнісного змісту й методичного забезпечення позашкільної географічно-краєзнавчої освіти та сучасних підходів до формування і вдосконалення професійної компетентності вчителя географії.

Розроблення методичного апарату формування предметної географічної компетентності учнів спрямовувалося на оновлення підходів до застосування методів навчання, методичних прийомів, засобів та форм організації навчання географії. З-поміж різноманітних навчальних занять з географії особливу увагу було приділено оновленню компетентнісно-формувального уроку географії та

застосуванню на такому уроці елементів навчальних технологій та сучасних засобів навчання.

Одним із перспективних шляхів розвитку предметно-компетентнісного навчання географії є застосування компетентнісно-орієнтованих завдань. Оскільки ці завдання безпосередньо спрямовано на формування та динамічну перевірку рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів, у монографії було висвітлено особливості проектування та застосування таких завдань.

Розвиток методики навчання географії в окреслених напрямках, на нашу думку, забезпечить упровадження компетентнісного підходу до навчання географії на теренах України і, як наслідок, уходження в Європейський освітній простір. З огляду на це, основною метою цієї НДР було вивчення взаємозв'язків формування предметних географічних і міжпредметних компетентностей учнів та їхнього розумового розвитку й виховання, а також розробка методичної системи, яка забезпечує такий зв'язок відповідно до вікових особливостей учнів і різнобічних потреб суспільства. Саме це значною мірою визначатиме успішність життєдіяльності школярів у майбутньому.

Відповідно до такого, від учителя географії вимагається вирішення комплексу педагогічних завдань, що спрямовані на оновлення географічної освіти. Тому підходи до його професійної компетентності мають модифікуватися, а формування і вдосконалення такої компетентності повинно бути динамічним і постійним процесом.

Отже, предметно-компетентнісне навчання географії більше відповідає сучасним викликам суспільства у сфері освіти, ніж традиційне. Воно передбачає визначення сукупності загальних принципів та цілей географічної освіти, відбір її змісту, організацію освітнього процесу та оцінки освітніх результатів.

Концептуальною основою дослідження стали наукові і науково-методичні розвідки вітчизняних і зарубіжних учених, які стосувалися:

– розробки науково-теоретичних і науково-методичних засад компетентнісного підходу до навчання, до яких залучалися вітчизняні й зарубіжні науковці І. Бех, Н. Бібик, В. Бондар, С. Бонда, М. Бурда, Л. Ващенко, Л. Величко, М. Гріньова, Т. Засєкіна, В. Ільченко, О. Кривонос, О. Локшина, В. Луговий, І. Макаревич, Н. Морзе, О. Овчарук, Л. Паращенко, М. Піддячий, І. Підласий, О. Пометун, Г. Пустовіт, І. Родигіна, С. Рудишин, О. Савченко, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, С.°Трубачева, Ж. Делор, Дж. Равен, В. Хутмахер і ін.

– дослідження особливостей компетентнісного підходу до навчання географії представлені працями О. Браславської (Тімець), О. Варакути, Л.°Вішнікіної, Т. Гільберг, М. Елькіна, Л. Зеленської, С. Кирилюк, М.°Криловця, Т. Назаренко, О. Надтоки, С. Науменко, В. Обозного, Л. Паламарчук, Л. Покась, В. Самойленка, П. Скавронського, О. Топузова, С. Тросюк, Г. Уварової, В.°Яценка, та ін.

– аналізу проблем формування професійної компетентності вчителя географії, висвітленого у роботах О. Браславської (Тімець), О. Варакути, М. Елькіна, Л. Зеленської, М. Криловця, С. Кирилюк, Л. Паламарчук, Л. Покась, В. Саюк, Г. Уварової та ін.

– методики формування ключових, міжпредметних і предметних компетентностей учнів, описаній у працях С. Бабійчук, О. Браславської (Тімець), Л. Вішнікіної, О. Нехомяж, Л. Паламарчук, В. Обозного, Н. Овсюк, П. Скавронського, О. Топузова, С. Тросюк та ін.

– розвитку професійної компетентності вчителів географії у системі післядипломної педагогічної освіти присвячено дисертаційне дослідження Саюк В. І.;

– змісту окремих складових професійних компетентностей вчителя географії досліджених у роботах Вегнер О. Г. (методологічна компетентність), Таможньої О. О. (методична компетентність), Тімець О. В. (фахова компетентність).

Під час проведення свого дослідження ми спиралися на зміст Хартії географічної освіти, яка була прийнята на 27-й Міжнародний географічний конгрес, який відбувся у м. Вашингтоні в 1992 р. У цьому документі йшла мова про необхідність формування у молоді компетентностей для забезпечення ефективного міжнародного співробітництва в галузях економіки, політики, культури й охорони навколишнього середовища у глобалізованому світі.

У серпні 2016 р. у м. Пекіні комісія з географічної освіти МГС розробила нову Хартію, яку було схвалено Генеральною Асамблеєю на Міжнародному географічному конгресі. Зокрема, у Хартії зазначалося, що до найбільш актуальних питань, які вимагають дослідження, віднесено ті, що стосуються: змісту навчання географії; компетентностей (knowledge, understanding and skills) учнів і способів їх вимірювання; визначення критеріїв ефективності навчання й викладання географії, ефективності застосування засобів і методів навчання; напрямів покращення підготовки вчителів географії та підвищення загального рівня знань з географії у школі.

Мета дослідження – наукове обґрунтування та розробка теоретичних засад методики компетентнісного навчання географії, апробація системного застосування її прикладних компонентів і впровадження у неперервну педагогічну освіту.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу теоретико-методичних підвалин компетентнісного підходу до навчання географії та його запровадження у вітчизняній освіті обґрунтувати структуру предметної географічної компетентності і зміст її компонентів.

2. Теоретично обґрунтувати і розробити методичну систему формування предметної географічної компетентності учнів і структурно-функціональні складники цієї системи; запровадити методичну систему у процес підготовки майбутніх учителів географії та підвищення кваліфікації учителів-практиків.

3. Удосконалити структуру компетентнісно-формувальних уроків географії та розробити методичні рекомендації для вчителів географії щодо їхнього проектування й проведення.

4. Побудувати алгоритми проектування та застосування компетентнісно-орієнтованих завдань з географії і запровадити їх в освітній процес з географії.

5. Розробити змістове й методичне підґрунтя формування міжпредметних компетентностей в освітньому процесі з географії.

6. Теоретично обґрунтувати зміст і структуру професійної компетентності та самоосвітньої діяльності вчителя географії, запровадити підходи до її формування в освітній процес.

7. Здійснити структурування краєзнавчо-туристичної компетентності вчителя географії, здатного до здійснення позашкільної діяльності географічного спрямування.

Об'єкт дослідження – освітній процес з географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Предмет дослідження – шляхи підвищення ефективності освітнього процесу з географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Методи досліджень: *теоретичні:* аналіз й узагальнення наукової і методичної літератури, описів власної педагогічної діяльності вчителів географії з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми та теоретико-методичних засад компетентнісного підходу до навчання географії; аналіз чинних освітніх документів для виявлення стану впровадження компетентнісно-орієнтованого навчання в Україні; історичний – з метою визначення тенденцій розвитку понятійно-категоріального апарату; системно-структурний аналіз проблеми дослідження; порівняльний аналіз теоретичних і прикладних аспектів традиційного та компетентнісно-орієнтованого навчання географії; класифікація, порівняння, систематизування та узагальнення для виявлення закономірностей і тенденцій процесу визначення змісту предметно-географічних компетентностей у географічній освіті; синтез

і моделювання для проектування концептуальних засад, критеріїв та складників методичної системи формування ПГКУ;

– *емпіричні*: анкетування, тестування, бесіди з метою виявлення рівня сформованості ПГКУ учнів і студентів, ставлення вчителів до компетентнісно-орієнтованого навчання географії; педагогічне спостереження й вивчення педагогічного досвіду організації урочної, позакласної та позашкільної роботи педагогів для з'ясування стану досліджуваної проблеми у практиці навчання географії у закладах середньої загальної та вищої освіти; педагогічний експеримент з метою перевірки педагогічної ефективності розробленої методичної системи та її коригування;

– *статистичні*: статистична обробка результатів тестувань і анкетувань з метою кількісного та якісного аналізу результатів ефективності запровадження розробленої методичної системи формування ПГКУ у процес підготовки і перепідготовки вчителів географії.

Наукова новизна. У дослідженні *вперше*: теоретично обґрунтовано поняття «предметна географічна компетентність учня»; з'ясовано зміст і розроблено структуру предметних географічних компетентностей (ПГК), визначено і конкретизовано їхні основні компонентами: змістовий, діяльнісний, ціннісний та світоглядний; висвітлено зміст ПГК; побудовано алгоритми формування ПГКУ; розроблено методичну систему формування ПГК та її структурно-функціональні складники; представлено методичні рекомендації до проектування та проведення компетентнісно формувальних уроків географії; запропоновано методику перевірки й оцінювання ПГК; створено алгоритми проектування й застосування компетентнісно орієнтованих завдань із географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Уточнено: історичні аспекти й нормативно-правові бази розвитку компетентнісного підходу у вітчизняній освіті, який характеризується модифікацією «результативної» моделі освітніх стандартів у «компетентнісну»; зміст і структуру професійної компетентності вчителя

географії та його самоосвітньої діяльності; сутність полікультурної і краєзнавчо-туристичної компетентностей вчителя географії.

Удосконалено методику формування картографічної та країнознавчої міжпредметних компетентностей учнів у процесі навчання географії.

Подальшого розвитку набули положення щодо структури уроків географії різних типів компетентнісного спрямування, структури трудової функції вчителя.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні та впровадженні у практику закладів загальної середньої, позашкільної, вищої та післядипломної освіти: методичної системи формування предметних географічних компетентностей учнів і студентів у процесі вивчення шкільних курсів географії та географічних дисциплін; методики формування професійної компетентності вчителя географії та його самоосвітньої діяльності; різновидів та структури компетентнісно-формувальних уроків географії та методичних рекомендацій щодо їхнього проектування; методики формування картографічної компетентності учнів на уроках географії; методики розвитку міжпредметної країнознавчої компетентності учнів і студентів; технології проектування і застосування компетентнісно орієнтованих завдань в освітньому середовищі; методичного супроводу вивчення географічних дисциплін; доповнення змісту дисциплін циклу професійної підготовки відповідною тематикою.

Розроблено та впроваджено підходи до тлумачення полікультурної компетентності вчителя географії та структури краєзнавчо-туристичної компетентності вчителя географії, здатного до здійснення позашкільної діяльності географічного спрямування.

Розроблено та впроваджено підходи до тлумачення полікультурної компетентності вчителя географії та професійної компетентності керівника гуртка географічного краєзнавства.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, методологічні та практичні результати проведеного дослідження, а також загальні висновки і

методичні рекомендації були представлені у вигляді доповідей і тез на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних конференціях тощо, зокрема на:

1. II международная научно-практическая конференция ГГУ им.°Ф.°Скорины (Гомель, 23-24 марта 2017 г.).
2. Макаренкознавчий вимір актуальних питань соціальної адаптації особистості : XVI міжнародна конференція (Полтава, 13 –14 березня 2017 року).
3. Міжнародна науково-практична конференція «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXIV Каришинські читання). Полтава, 18-19 травня 2017 року.
4. Міжнародна науково-практична конференція: Регіон – 2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали (м. Харків, 19–20 вересня 2017 р.).
5. XXXIII Міжнародної науково-практична інтернет-конференція «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації». Переяслав-Хмельницький, 2018.
6. III Міжнародна наук.-практ. конференція «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науковопрактичні рішення та підходи» (Банська Бистриця, Баку, Ужгород, Херсон, Кривий Ріг, 27 червня 2019 р.).
7. Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC «Sci - conf.com.ua». Kharkiv, Ukraine. 2020.
8. Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 25 листопада 2021р.
9. The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (January 10-12, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022.
10. The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (January 10-12, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. p. 413-419.
11. III Міжнародна науково-практичної конференції. Мукачево: МДУ, 2022.
12. V Міжнар. наук-практ. конф.-фестиваль, Київ, 19–20 травня 2022 р.

13. Психологія та туризм Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 27 травня 2022 р.).
14. II Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня 2022 р., м. Херсон, м. Кропивницький).
15. MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT. Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Chicago, USA 15-17 June 2022. Chicago, USA. 2022.
16. Серпнева веб-конференція «Учені НАПН України – українським учителям». 31 серпня 2017 року Національна академія педагогічних наук України. Виступ.
17. Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічні засади навчання природознавства в загальноосвітній школі» 19-20 квітня 2017, м. Полтава. Виступ.
18. Круглий стіл «Ресурсний потенціал сучасного шкільного підручника» (Полтава, 30 листопада 2017 р.). ПОІППО ім. М.В. Остроградського.
19. Спільне виїзне засідання-семінар відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України, кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського «Науково-методичне забезпечення навчання географії в основній школі» (с. Потоки Кременчуцького р-ну, 20-21 вересня 2017 р.).
20. Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічні засади навчання природознавства в загальноосвітній школі» 19-20 квітня 2017, м.°Полтава.
21. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (17 травня 2017 року, ПНПУ імені В.Г. Короленка). Полтава.
22. Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. матеріали II Всеукраїнської конференції. 26-27 травня 2017 р.

23. Сучасні соціокультурні практики: компетентнісно-аксіологічний аспект. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 10-літтю кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін ПНПУ імені В. Г. Короленка (29-30 березня 2018).
24. Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи. III Всеукраїнська наук.-практ. конф. з міжнар. участю до 100-річчя Національної академії наук України (17-18 травня 2018 р., м. Полтава).
25. Освітні і наукові виміри географії та туризму: II Всеукраїнська науково-практична Інтернет конференція з міжнародною участю (м. Полтава, 26 березня 2019 р.) Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019.
26. Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті. VII Всеукраїнська наук.-практ. інтернет-конф ; Умань. 2021.
27. Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті. VII Всеукраїнська наук.-практ. інтернет-конф., 26 листоп. 2021 р. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра географії та методики її навчання [та ін.]. Умань : Візаві, 2021.
28. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Дев'ята науково-практична конференція (7–8 жовтня 2021 р., Київ).
29. Шості Сумські наукові географічні читання. Всеукраїнська наукова конференція (Суми, 15-17 жовтня 2021 р.). Суми, 2021.
30. Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті. VIII Всеукраїнська наук.-практ. інтернет-конф., 25 листоп. 2022 р. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра хімії, екології та методики їх навчання [та ін.]. Умань.
31. Географія та екологія: наука і освіта. IX Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), м. Умань, 9–10 чер. 2022 р.
32. Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти. V Міжнародна науково-практична конференція. м.Львів, 20-21 липня 2022 року.

33. XX студентська наукова конференція історичного факультету (Полтава, 2017).
34. XXI студентська наукова конференція, присвячена 100-річчю історичного факультету. Березень 2018. – Полтава.
35. XXII студентська наукова конференція історичного факультету ПНПУ, квітень 2019 року. – Полтава, 2018.
36. Четверті Череванівські наукові читання. Всеукраїнська наукова конференція (з міжнародною участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві), 25–26 жовтня 2018 року. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2018.
37. Гуманізація – найкоротший шлях до особистості. Кременчук: Методичний кабінет, 2020. Виступ.
38. XXV наукова конференція здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. Квітень 2022 року. Полтава. 2022.

Результати дослідження були апробовані у процесі читання лекцій, проведення практичних робіт, керівництва курсовими та кваліфікаційні роботами з дисциплін «Методика навчання географії», «Методика навчання географії у старшій школі», «Сучасні технології навчання географії», «Організація наукових досліджень з географії», «Фізична географія материків та океанів», «Шкільне географічне краєзнавство», «Регіональна соціально-економічна географія світу», «Освіта для сталого розвитку», «Картографія з основами топографії» та інші.

Апробація результатів дослідження здійснювалася також слухачами курсів підвищення кваліфікації та учасниками експериментальної творчої групи учителів географії Полтавського обласного інституту післядипломної освіти імені М. В. Остроградського, на серпневих конференціях учителів, серпневій веб-конференція «Учені НАПН України – українським учителям» Національної академії педагогічних наук України.

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено у 2 монографіях, 8 навчально-методичних посібниках для ЗВО і ЗЗСО, 2 статтях у

наукометричних виданнях, включених до баз даних Scopus і Web of Science, 22 статті у фахових та зарубіжних наукових виданнях.

Структура звіту. Звіт складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку публікацій з 76 найменування та додатків. Його повний обсяг – 113 сторінок друкованого тексту. Звіт містить 7 рисунків і 15 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗДІЛ 1. КОМПЕТЕНТНІСНЕ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ

Мета й завдання шкільної географічної освіти визначаються передусім потребами суспільства. Однією з таких потреб є формування всебічно розвиненої особистості учня, географічна культура якого формується унаслідок пізнання довкілля. Географічна ж культура школяра складається з таких основних компонентів, як географічне бачення світу, географічне мислення та географічні методи й мова (поняття, терміни, карта)/

Компетентнісний підхід до навчання на теренах України було обрано за обов'язковий на державному рівні, про що свідчать Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), Закон «Про вищу освіту» (2014 р.), Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.), Закон «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020 р.).

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого в 2011 році, компетентнісний освітній підхід (разом із діяльнісним та особистісно зорієнтованим підходами) є однією з методологічних основ сучасної вітчизняної загальної середньої освіти. За визначенням, наведеним у зазначеному стандарті, такий підхід передбачає, що результатами освіти стануть компетентності особистості, які розглядаються як здатність ефективно діяти у відповідних сферах життєдіяльності.

Утім середня освіта та процеси, які сприяють її розвитку, не можуть розвиватися осторонь від вищої освіти. Тривалий час традиційна підготовка спеціаліста у вишах була спрямована на засвоєння студентами стандартного переліку географічних знань, умінь і навичок, а кваліфікаційні вимоги передбачали функціональну відповідність конкретних професійних вимог і завдань географічної освіти. Наразі компетентнісний підхід до вивчення географічних дисциплін у вишах передбачає обов'язкове формування

загальних, міждисциплінарних та спеціальних (предметних) компетентностей, які і є провідним критерієм підготовленості сучасного випускника вишу, що відповідає вимогам Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р.

У другому розділі Національної стратегії освіти в Україні на період до 2021 року, що характеризує сучасний стан розвитку освіти, зазначається: «Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян». А серед стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти у цьому документі названа «модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу».

У запропонованому Міністерством освіти і науки України проекті «Нова школа» (2016 р.) серед ключових компонентів нової школи першим наводиться змістовий, заснований «на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві».

Крім того, у Проекті зазначається, що «Нові освітні стандарти будуть ґрунтуватися на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої освіти» (18.12.2006), але не обмежуватися ними». Ключові компетентності визначаються як «ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити життєвий успіх молоді у суспільстві знань».

У законі «Про вищу освіту» компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, вмінь, і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти». Там же вказано, що результати навчання – це сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною чи освітньо-науковою програмою, які можна

ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Отже, компетентність декларується як наперед заданий і очікуваний результат навчання.

На нашу думку, проаналізовані невідповідності освітньої нормативної бази середньої та вищої школи мають негативні наслідки і уповільнюють впровадження компетентнісного навчання географії. Задля подолання цього протиріччя потрібна узгоджена діяльність розробників нормативних документів для вишів та загальноосвітніх навчальних закладів.

Насамкінець підсумуємо все сказане: «визначальною категорією компетентнісного підходу до навчання географії є географічна компетентність учня чи студента, запровадження якої до нормативних, науково-методичних і прикладних складників географічної освіти надало можливість розв'язувати проблему, яка полягає у тому, що, незважаючи на засвоєння набору теоретичних знань та практичних умінь, учнівська молодь не в змозі їх застосовувати з метою вирішення конкретних життєвих завдань».

Варто виокремити різновиди географічних компетентностей учнів – ключові, міжпредметно-інтегральні та предметні (галузеві), які утворюють цілісний комплекс (Рис.1. 1).

Ми розглядаємо ПГК як компетентність, що має такі функціональні складники:

1) здатність застосовувати сукупність інтелектуальних і фізичних якостей особистості, необхідних для самостійного та ефективного розв'язання життєвих завдань і проблем;

2) здатність приймати рішення та відповідати за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності;

3) здатність застосовувати географічні знання, уміння й навички; досвід творчої діяльності; емоційно-ціннісні установки щодо навколишнього середовища та людської діяльності в ній; науково-географічне бачення світу для розв'язання життєво важливих завдань і проблем.

Рис. 1.1. Комплекс географічних компетентностей учнів

Оскільки географічна освіта зорієнтована на отримання учнями специфічних для географії знань, умінь і навичок та досвіду їхнього застосування, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних установок стосовно довкілля та людської діяльності в ньому, вміння мислити просторово й комплексно, то ПГК має складатися з відповідних компонентів.

ПГК є цілісним утворенням, а тому її можна розглядати як цілісну систему. Аналіз та узагальнення дефініцій поняття «предметна компетентність», що були здійснені у процесі нашого дослідження, дають змогу виокремити такі компоненти ПГК – *змістовий, діяльнісний, ціннісний та світоглядний*.

До *змістового компонента* ПГК входять такі його елементи, як емпіричні й теоретичні географічні знання, що мають бути сформовані в школярів. За *діяльнісний компонент* правлять вміння й навички учнів, здобуті у процесі навчання географії, та досвід застосування ними географічних знань, умінь і навичок, спрямований на розв'язання теоретичних і прикладних значущих для життя завдань і розв'язання проблем на продуктивному та творчому рівні (досвід творчої діяльності з географії). *Ціннісний компонент* визначається емоційно-ціннісними установками, ставленнями, ціннісно-визначальними поглядами й переконаннями щодо довкілля та людської

діяльності в ньому. *Світоглядний компонент* являє собою наукове географічне бачення довкілля на підґрунті географічної картини світу та вміння мислити просторово й комплексно.

Структурні складники (елементи) компонентів ПГК з метою підвищення ефективності їх проектування, формування та визначення рівня сформованості доцільно розглядати як окремі стосовно ПГК предметні географічні компетентності учнів.

Зазначимо, що формування предметних географічних компетентностей учнів передбачає не засвоєння ними не поєднаних між собою географічних знань, вмінь і навичок, а інтегроване оволодіння ними та досвід їхнього застосування. Результатом формування окремих предметних географічних компетентностей учнів має бути їхня здатність застосовувати географічні навчальні досягнення задля розв'язання власних життєвих завдань та проблем, які можуть виникнути в їхньому майбутньому житті.

ПГК має формуватися безпосередньо у процесі організації та реалізації навчального процесу з географії. Ступінь сформованості компонентів та елементів ПГК визначається такими критеріями:

- 1) міра оптимальності використання здібностей, тобто здатності плідно здійснювати навчальну діяльність згідно з установленими вимогами;
- 2) ступінь володіння географічними знаннями, уміннями й навичками, необхідними для здійснення самостійної пізнавальної діяльності;
- 3) ступінь розвиненості співпраці з іншими учнями в навчальному процесі;
- 4) міра синергічного поєднання географічних знань і вмінь, здібностей і ціннісних установок, необхідних для виконання навчально-пізнавальної діяльності в освітньому середовищі;
- 5) рівень сформованості досвіду творчої діяльності та його застосування у процесі виконання завдань географічного спрямування;
- 6) глибина й різноплановість специфічного географічного мислення учнів.

Насамкінець зазначимо, *предметною географічною компетентністю учнів* є здатність учнів до застосування здобутих географічних знань, умінь і навичок, ціннісних установок і специфічного географічного мислення, сформованих на підґрунті здібностей й життєвого досвіду школярів, що необхідні для їхньої оптимальної діяльності у довкіллі, передбачення наслідків такої діяльності та розв'язання власних життєвих завдань і проблем.

Елементами ПГК є окремі предметно-географічні компетентності учнів, а саме: географічні знання, уміння й навички, досвід творчої діяльності з географії, емоційно-ціннісне ставлення до довкілля і діяльності людей у ньому та географічне бачення світу.

Задля полегшення здійснення визначення змісту таких компетентностей при проектуванні уроків географії доцільно провести їх систематизування (табл. 1.1 і 1.2). Відповідно до названих раніше компонентів ПГК потрібно назвати предметно-географічні компетентності учнів:

- змістовий компонент ПГК – географічні знання;
- діяльнісний компонент ПГК – географічні вміння й навички, досвід творчої діяльності з географії;
- ціннісний компонент ПГК – емоційно-ціннісні ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому;
- світоглядний – географічне бачення світу.

Знання, що формуються в учнів на уроках географії, поділяються на емпіричні та теоретичні. Емпіричні географічні знання відіграють роль підґрунтя, на якому будується система відповідних теоретичних географічних знань, відбувається аналіз і систематизування географічних фактів, їхнє узагальнювання й формування уявлень щодо просторового розміщення географічних об'єктів вивчення. Отже, до різновидів емпіричних знань *належать географічні факти, географічна номенклатура й географічні уявлення* (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Елементи змістового й діяльнісного компонентів предметної географічної компетентності учнів

Компоненти ПГКУ	Предметно-географічні компетентності учнів	Зміст предметно-географічних компетентностей учнів
Змістовий	<i>Географічні знання</i>	Емпіричні: 1) географічні факти; 2) географічна номенклатура; 3) географічні уявлення
		Теоретичні: 1) географічні поняття; 2) географічні причинно-наслідкові зв'язки; 3) географічні закономірності; 4) гіпотези й теорії
Діяльнісний	<i>Географічні вміння й навички</i>	1) навчальні; 2) прикладні; 3) графічно-знакового моделювання; 4) картографічні; 5) геоінформаційні
	<i>Досвід творчої діяльності учнів з географії</i>	здатність учнів до: 1) використання вже сформованих знань і вмінь з пошуковою метою; 2) самостійного комбінування й перетворення вже відомих прийомів навчально-пізнавальної діяльності; 3) створення принципово нових способів розв'язання географічних навчальних проблем

Географічний понятійний апарат є тією базою, на якій ґрунтується наукове світобачення й мислення дитини. Закладається цей апарат у процесі формування теоретичних знань учнів. До складу теоретичних географічних знань уходять *географічні поняття, причинно-наслідкові зв'язки, географічні закономірності, гіпотези й теорії*.

До діяльнісного компонента ПГК належать такі предметно-географічні компетентності як географічні вміння й навички учнів та досвід творчої діяльності з географії (див. табл. 1.1). Зазначимо, що формування географічних знань учнів безпосередньо поєднане з формуванням і розвитком їхніх умінь. Географічні вміння – це здатності до виконання певних дій, набуті на основі географічних знань і попереднього досвіду учня, а навички – саморушні здатності до виконання певних дій, які реалізуються учнями без обмірковування алгоритму такого виконання.

З метою визначення змісту і структури діяльнісного компоненту ПГК доцільно виокремити різновиди географічних умінь і навичок, а саме: *навчальні, прикладні, графічно-знакового моделювання, картографічні та геоінформаційні.*

Неабияка увага у процесі навчання географії приділяється формуванню прикладних географічних умінь і навичок, які спрямовано на безпосереднє втілення набутих географічних знань у практику та значною мірою поєднано з отриманням географічної інформації з різноманітних джерел знань і її використанням. До них належать уміння:

- 1) розпізнавати окремі географічні об'єкти вивчення та їхні структурні частини;
- 2) аналізувати природні й соціально-економічні процеси та явища;
- 3) зіставляти та порівнювати об'єкти вивчення, передусім природно-територіальні комплекси тощо;
- 4) установлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки, зокрема виявляти вплив різноманітних чинників на перебіг природних і соціально-економічних процесів;
- 5) давати комплексні характеристики об'єктам вивчення (синтезувати нові географічні знання);
- 6) узагальнювати, систематизувати й робити висновки світоглядного характеру.

Важливим є і оволодінню учнями вміннями й навичками графічно-знакового навчального моделювання, до яких належать здатності учнів застосовувати різноманітні географічні навчальні моделі, насамперед графічно-знакові. Одним із різновидів цього типу умінь є картографічні та геоінформаційні, до яких належать різнорівневі вміння й навички роботи учнів з паперовими, цифровими та іншими географічними картами.

Як зазначалося раніше, крім географічних умінь і навичок, до діяльнісного компонента ПГК входить і досвід творчої діяльності учнів з географії, який є послідовно накопиченими, перевіреними та випробуваними з

удосконаленням на практиці спроможностями школярів до творчого розв'язання певних географічних проблем; і ці спроможності ґрунтуються на застосуванні здатності до критичного мислення учнів й засвоєних ними вміннях ефективного поступального творення у сфері географії.

Основою третього компонента ПГК є емоційно-ціннісне ставлення учнів до довкілля й людської діяльності в ньому (табл. 1.2). Щодо відповідної предметно-географічної компетентності учнів можна зазначити, що емоції, почуття, переконання, погляди, морально-етичні цінності та установки, правила поведінки школярів у довкіллі мають ґрунтуватися на їхньому естетичному сприйманні довкілля та екологічній свідомості. Тобто ця компетентність безпосередньо поєднана з формуванням загальнокультурних компетентностей школярів. На її формування має бути спрямовано навчальний матеріал, у якому висвітлюються расові, етнічні, екологічні та інші проблеми людства.

Крім того, емоційно-ціннісний аспект навчання географії безпосередньо поєднано з розвитком оцінювальної діяльності учнів. Учителеві, що і сам не має бути байдужим до матеріалу, який він викладає, потрібно навчити дітей оцінювати географічні об'єкти, процеси та явища з погляду того, наскільки вони цікаві й значущі. Здатність до оцінювальних суджень і умовиводів має вагоме значення для формування переконань, поглядів та етичних норм поведінки учнів.

Позаяк сучасну географію можна віднести і до природничих, і до суспільних наук, світоглядний компонент ПГК ґрунтується на географічному баченні світу, яке є частиною природничого та суспільно-наукового бачення світу (табл. 1.2).

Вітчизняні географи визначають наукову картину світу як «...цілісну систему уявлень про загальні особливості та закономірності, що виникають у результаті узагальнень і синтезу основних наукових понять і принципів, вміщує теоретичні уявлення і методологічні вимоги, що мають відносну стійкість упродовж тривалого часу».

Ціннісний і світоглядний компоненти предметної географічної компетентності учнів

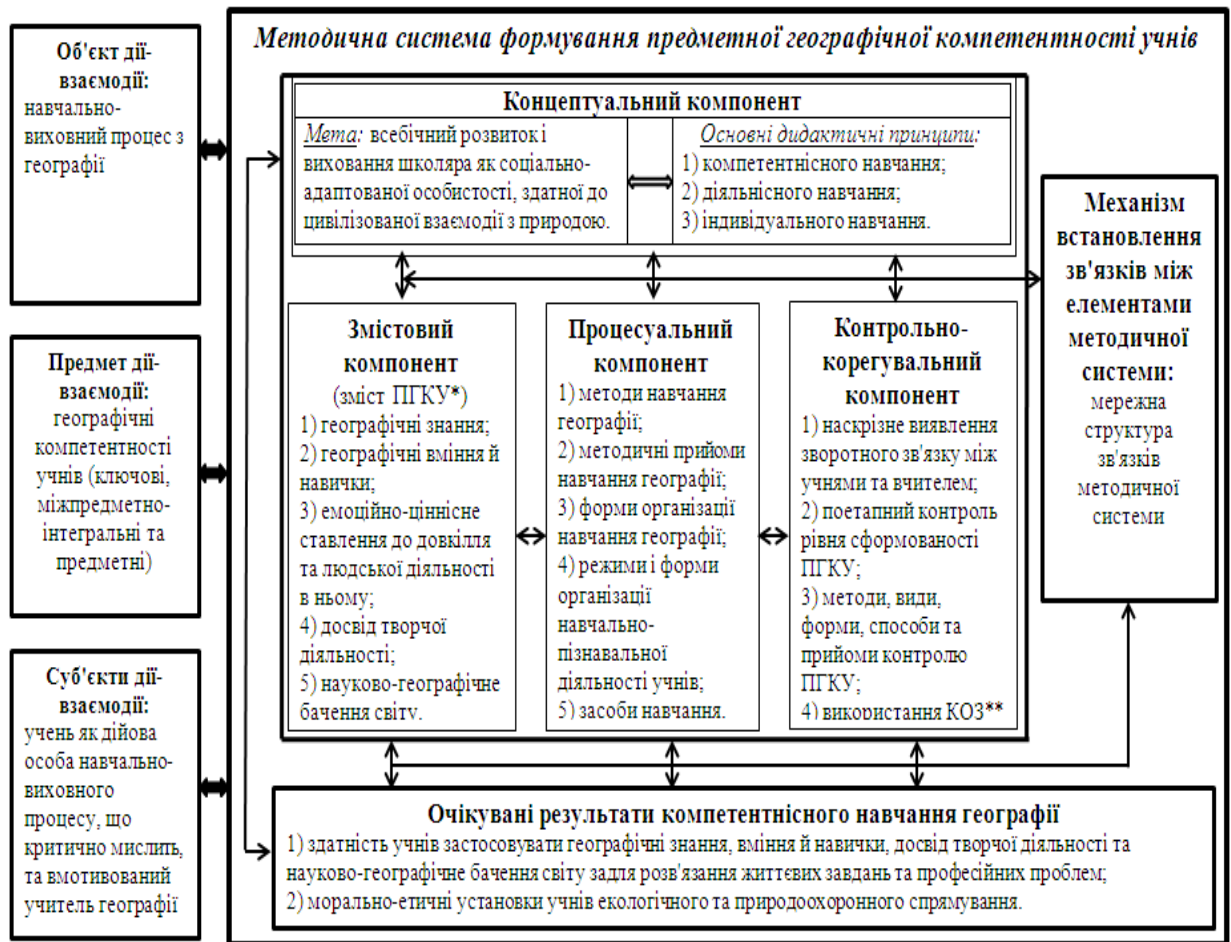
Компоненти ПГКУ	Окремі предметні географічні компетентності учнів	Зміст окремих предметних географічних компетентностей учнів
Ціннісний	<i>Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому</i>	1) емоції й почуття щодо довкілля; 2) переконання й погляди; 3) морально-етичні цінності та установки; 4) правила поведінки в довкіллі
Світоглядний	<i>Географічне бачення світу</i>	1) здатність до історично зумовленого цілісного відображування довкілля та суспільно-економічних процесів у ньому; 2) розуміння природних, демографічних та соціально-економічних об'єктів, процесів та їхньої взаємодії; 3) здатність мислити просторово й комплексно

Отже, географічне бачення світу – це історично зумовлений цілісний образ довкілля, який ґрунтується на знаннях про природу Землі, її населення, світову економіку та їхню взаємодію і здатності учнів мислити просторово й комплексно.

Як бачимо, сучасна вітчизняна географічна освіта отримала новий вектор розвитку – предметно-компетентнісне навчання географії. Проектування уроків географії на основі змістовно визначених предметно-географічних компетентностей учнів надасть можливість учителям географії спрямовувати свою педагогічну діяльність на досягнення обґрунтованого освітнього результату.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Розроблена нами методична система формування предметної географічної компетентності учнів (ПГКУ) містить три функціонально-морфологічних підсистеми: компонентну, результувальну та регулювальну (рис. °2.1).

*ПГКУ – предметна географічна компетентність учнів

**КОЗ – компетентнісно-орієнтовані завдання

Рис. 2.1. Графічна модель методичної системи формування ПГКУ

До складу підсистем входять складники нижчого рівня – компоненти, які вміщують свої структурні елементи. Так, компонентна підсистеми складається з концептуального, змістового, процесуального та контрольно-корегувального компонентів (табл. 2.1). Концептуальний компонент, зі свого боку включає

мету формування ПГКУ та перелік основних дидактичних принципів, реалізація яких забезпечує досягнення цієї мети (табл. 2.2).

Змістовий компонент втілюється у змісті предметно-географічних компетентностей: географічних знаннях, уміннях і навичках, досвіді творчої діяльності з географії, емоційно-ціннісних ставленнях до довкілля й людської діяльності в ньому та науково-географічному баченні світу. Усі ці компетентності, які є складниками ПГКУ, змістовно регламентуються чинною навчальною програмою з географії.

Таблиця 2.1

Складники підсистем методичної системи формування ПГКУ

Підсистеми методичної системи формування ПГКУ		
Компонентна	Результувальна	Регульовальна
1. Концептуальний компонент. 2. Змістовий компонент. 3. Процесуальний компонент. 4. Контрольно-корегувальний компонент	1. Здатність учнів застосовувати географічні знання, уміння й навички, досвід творчої діяльності та науково-географічне бачення світу задля розв'язування життєвих завдань та розв'язання професійних проблем. 2. Морально-етичні установки учнів екологічного та природоохоронного спрямування	1. Мережна структура зв'язків методичної системи

Таблиця 2.2

Елементи концептуального компонента методичної системи формування ПГКУ

Концептуальний компонент		
<i>Мета компетентнісного навчання географії</i>		<i>Основні дидактичні принципи</i>
Всебічний розвиток і виховання школяра як соціально-адаптованої особистості, здатної до цивілізованої взаємодії з природою	↔	Всебічний розвиток і виховання школяра як соціально-адаптованої особистості, здатної до цивілізованої взаємодії з природою

Процесуальний компонент включає елементи, які забезпечують перебіг процесу навчання географії, а саме: методи та методичні прийоми навчання, форми організації навчання (урочну, позаурочну та позакласну), режими (традиційний, самостійний та інтерактивний) і форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів та засоби навчання географії (табл. 2.3).

Контрольно-корегувальний компонент методичної системи передбачає, по-перше, наскрізне виявлення зворотного зв'язку між учнями та вчителем; по-друге, поетапний контроль рівня сформованості ПГКУ; по-третє, застосування різноманітних методів, видів, форм, способів та прийомів контролю навчальної діяльності та навчальних досягнень учнів з географії; по-четверте, обов'язкове використання компетентнісно орієнтованих завдань (КОЗ), які мають прикладне спрямування й сприяють поглибленню та поширенню емоційно-ціннісних ставлень учнів до довкілля й людської діяльності у ньому та їхнього науково-географічного бачення світу (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Складники компетентнісної підсистеми методичної системи формування ПГКУ

Змістовий компонент (зміст ПГКУ)	Процесуальний компонент	Контрольно-корегувальний
1.Географічні знання. 2.Географічні вміння й навички. 3.Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та людської діяльності в ньому. 4.Досвід творчої діяльності з географії. 5. Науково-географічне бачення світу	1.Методи навчання географії. 2.Методичні прийоми навчання географії. 3.Форми організації навчання географії. 4.Режими й форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. 5. Засоби навчання географії	1.Наскрізне виявлення зворотного зв'язку між учнями та вчителем. 2.Поетапний контроль рівня сформованості ПГКУ. 3.Методи, види, форми, способи та прийоми контролю ПГКУ. 4. Використання компетентнісно орієнтованих завдань

Друга підсистема запропонованої методичної системи – результувальна, уміщує очікувані результати компетентнісного навчання географії (див.табл. 2.1) і спрямовує функціонування всіх складників системи.

У широкому значенні запропонована методична система є моделлю навчального процесу, що спрямований на формування ПГКУ. Крім того, вона дає змогу аналізувати взаємозв'язки між компонентами та очікуваними результати компетентнісного навчання географії. Такий аналіз забезпечується третьою підсистемою (див. табл. 2.1), тобто наявністю механізму встановлення зв'язків між елементами методичної системи. Роль такого механізму виконує мережна структура зв'язків усієї методичної системи. Така структура

використовує відношення «багато хто до багатьох», за якого один компонент системи може мати багато елементів і при цьому кожен елемент явно взаємодіє з багатьма іншими компонентами та елементами.

Відповідно до принципу суперпозиції дія методичної системи на зовнішні чинники і їхній вплив на внутрішні компоненти системи здійснюється одночасно. Саме тому ми визначаємо зовнішні чинники як об'єкт, предмет і суб'єкти взаємодії (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Чинники взаємодії методичної системи формування ПГКУ із зовнішнім середовищем

Об'єкт взаємодії	Предмет взаємодії	Суб'єкти взаємодії
Навчально-виховний процес з географії	Географічні компетентності учнів (ключові, міжпредметно-інтегральні та предметні)	Учень як дійова особа навчально-виховного процесу, що критично мислить, та вмотивований учитель географії

Об'єктом, з якими взаємодіє методична система формування ПГКУ, слід вважати навчально-виховний процес з географії, предметом – географічні компетентності учнів (ключові, міжпредметно-інтегральні та предметні), а суб'єктами – учня як дійову особу навчально-виховного процесу, що критично мислить, та вмотивованого вчителя географії.

У процесі взаємодії методичної системи із зовнішнім середовищем відбуваються якісні зміни як зовнішніх чинників, так і внутрішніх компонентів системи. Тобто, з одного боку, у навчально-виховний процес з географії активно впроваджується компетентнісний підхід до навчання, формування географічних компетентностей учнів набуває системного характеру, а взаємодія вчителя й учня набуває діяльнісного та індивідуально зорієнтованого характеру.

З іншого боку, внутрішні компоненти методичної системи та структурні зв'язки зазнають розвиваються і вдосконалюються, що сприяє підвищенню ефективності усієї методичної системи формування ПГКУ.

Варто приділити особливу увагу форми організації компетентнісного навчання географії. А поміж них компетентнісно-формувальному уроку географії.

Згідно з компетентнісним підходом до навчання географії бачення типу та відповідної структури уроку змінюється, оскільки відбулася суттєва зміна цільового компонента уроку. Якщо за традиційної системи навчання географії основним завданням уроку було формування знань, умінь та навичок учнів, то за предметно-компетентнісного навчання таким завданням стало формування здатності учнів до застосування географічних знань і вмінь з метою розв'язання важливих для життя завдань і проблем географічного спрямування.

Звісно, варто нині говорити про іншу типологія уроків: вступний урок, урок формування й застосування нових знань (змістового компонента ПГКУ), урок формування й застосування вмінь і навичок (діяльнісного компонента ПГКУ), урок поглиблювання й систематизування предметно-географічних компетентностей, урок контролю й корегування предметно-географічної компетентності, комбінований компетентнісно-формувальний (КФ) урок (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Диференціація компетентнісно-формувальних уроків географії

Урок географії	
Компетентнісно-формувальні уроки	Компетентнісно-формувальні уроки нетрадиційної форми
Вступний урок	Лекційно-семінарський урок
Урок формування й застосування нових знань	Урок на інтегрованій основі
Урок формування й застосування вмінь і навичок	Урок взаємонавчання
Урок поглиблювання й систематизування предметно-географічних компетентностей	Урок-дослідження
Урок контролю і корегування предметної-географічної компетентності	Урок-огляд предметно-географічних компетентностей учнів
Комбінований компетентнісно-формувальний урок	Ігровий урок
	Комбінований нетрадиційний компетентнісно-формувальний урок

Слід зазначити, що у процесі предметно-компетентнісного навчання географії потрібно практикувати поділ шкільних географічних курсів на великі логічно-структуровані частини – тематичні блоки, які складаються з компетентнісно-формувальних уроків різних типів, що взаємопоєднані й забезпечують реалізацію принципу системності в навчанні.

Види дидактичної мети компетентнісно-формувального уроку визначають його макроструктуру, а сукупність методичних прийомів, засобів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на кожному етапі уроку – його мікроструктуру, яка має бути мобільною й варіативною.

Характеризуючи структури уроків різних типів, слід зазначити, що одні й ті самі їхні структурні компоненти можуть бути і як макрокомпонентами, і як мікрокомпонентами, залежно від їхнього підпорядкування основній дидактичній меті. Наприклад, якщо «мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів» на уроці формування й застосування нових знань може розглядатися окремим макроструктурним компонентом, то на комбінованому уроці воно вже буде мікрокомпонентом у складі макрокомпонента «Вивчення нового матеріалу».

Варто зазначити, що особливістю КФ уроку будь-якого типу є, по-перше, визначення змісту окремих предметно-географічних компетентностей (фактів, географічної номенклатури, уявлень, понять, причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей), які будуть формуватися на уроці. Таке визначення здійснюється на основі чинної навчальної програми з географії. По-друге, формування знань учнів повинно мати діяльнісний характер, передусім за допомогою виконання ситуативних прикладних завдань, спрямованих на застосування нових видів знань для розв'язування завдань, наближених до реального життя.

Вступний урок проводиться на початку навчального року або семестру. Його спрямовано на організацію й мотивацію навчально-пізнавальної діяльності школярів на уроках географії упродовж року чи наступного семестру. На цьому уроці вчитель повинен ознайомити учнів зі структурою

географічного курсу, основними засобами та системою перевірки й оцінювання ПГКУ. Структура такого уроку значною мірою залежить від технічних й організаційних можливостей його проведення. Проте проектування саме цього уроку вимагає творчого підходу вчителя (Додаток А).

Урок формування й застосування нових знань зазвичай він розпочинає комплекс уроків різних типів, спрямований на опанування тематичного блоку окремих предметно-географічних компетентностей учнів (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Орієнтовна план-схема уроку формування й застосування нових знань

<i>Макрокомпоненти</i>	<i>Мікрокомпоненти</i>
I. Підготовка учнів до навчально-пізнавальної діяльності	1. Організація уважності учнів.
	2. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно-географічних компетентностей уроку.
	3. Актуалізація почуттєвого й практичного досвіду учнів.
	4. Пояснення критеріїв контролю навчальної діяльності учнів.
II. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів	1. Пояснення значення предметно-географічних компетентностей уроку для розв'язування життєвих завдань і проблем.
	2. Оголошення проблемного завдання чи запитання уроку
III. Вивчення нового матеріалу	1. Актуалізація опорних географічних знань учнів.
	2. Сприймання, початкове усвідомлювання та осмислення учнями географічних фактів, номенклатури, уявлень.
	3. Формування учнями географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей.
	4. Застосування учнями нових знань у практичній діяльності.
	5. Формування емоційного-ціннісного ставлення до довкілля й людської діяльності у ньому та географічного бачення світу.
	6. Виявлення зворотного зв'язку між учнями та учителем.
IV. Узагальнення й систематизування предметно-географічних компетентностей учнів	
V. Коментування домашнього завдання	
VI. Підбивання підсумків уроку	

Домінантною дидактичною метою уроку цього типу є формування й застосування емпіричних та теоретичних знань учнів, що реалізується через усвідомлення ними географічних уявлень, понять, термінів, причинно-

наслідкових зв'язків, закономірностей, класифікацій тощо. Викладання навчального матеріалу повинно мати доказовий характер і бути доступним та цікавим школярам. У додатку Б наведено матрицю, на основі якого може складатися орієнтовний план-конспект уроку географії формування й застосування нових знань.

Урок формування й застосування вмінь і навичок учнів поєднує два види дидактичної мети, які пов'язані з організацією практичної діяльності школярів, – формування вмінь і навичок учнів і їхнє застосування (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Орієнтовна план-схема уроку формування й застосування вмінь і навичок

Макрокомпоненти	Мікрокомпоненти
I. Підготовка учнів до навчально-пізнавальної діяльності	<i>1. Організація уважності учнів.</i>
	<i>2. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно-географічних компетентностей урок.у</i>
	<i>3. Мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці.</i>
	<i>4. Пояснення критеріїв контролю навчальної діяльності учнів.</i>
II. Виконання практичної роботи з географії	<i>1. Активізація опорних знань, умінь і навичок учнів, необхідних для виконання ними практичної роботи, зокрема на основі вступних навчальних вправ.</i>
	<i>2. Формування в учнів умінь і навичок, потрібних для виконання ними практичної роботи, зокрема за допомогою пробних навчальних вправ.</i>
	<i>3. Застосування учнями з метою закріплення отриманих умінь і навичок у стандартних і нестандартних умовах через тренувальні і навчальні впри з вибіркоким оцінюванням.</i>
	<i>4. Творче застосування вмінь і навичок учнів на основі творчих навчальних вправ з вибіркоким оцінюванням.</i>
	<i>5. Узагальнення й систематизування результатів практичної роботи. Звітування учнів про способи й результати її виконання та аналіз здобутих результатів.</i>
III. Контроль і корегування оволодіння учнями алгоритмом виконання практичної роботи (контрольні вправи репродуктивного, продуктивного, проблемного та творчого рівнів)	
IV. Коментування домашнього завдання	
V. Підбивання підсумків уроку	

Це є закономірним оскільки, що роз'єднати їх за такої діяльності неможливо, позаяк формування нових умінь і навичок ґрунтується на тлі сформованих раніше за принципом «від відомого до невідомого».

При цьому на уроках формування й застосування вмінь і навичок учнів зазвичай виконуються одна чи кілька передбачених програмою практичних робіт. Загалом вчитель має змогу планувати необхідні мікрокомпоненти зазначеного уроку залежно від ступеня сформованості попередніх умінь і навичок школярів, а також видозмінювати методичні прийоми й форми організації практичної діяльності учнів з урізноманітненням засобів навчання географії.

Слід зазначити, що *формування й застосування* – це два ключові взаємопоєднані складники всіх компонентів загального процесу оволодіння вміннями й навичками. Ці складники взаємодіють і на різних етапах уроку відбувається їхня поетапна трансформація.

Так, у процесі формування нових вмінь і розвитку навичок учні оперують опорними вміннями й засвоєними навичками, таким чином глибше й міцніше засвоюючи нові, які, зі свого боку, надалі стануть опорними й дієвими та розглядатимуться як основа на наступних етапах навчання та учіння.

Урок поширення, поглиблення й систематизування предметно-географічних компетентностей учнів доцільно проводити після вивчення ними основного навчального матеріалу тематичного блоку. Основною дидактичною метою уроку цього типу є приведення засвоєних школярами компетентностей у злагоджену систему, що передбачає визначення діалектичних зв'язків і відношень між її елементами (табл. 2.8).

Уроки такого типу найчастіше проводять у нетрадиційній формі із застосуванням інтерактивного режиму навчання. При цьому взаємонавчання учнів сприяє організації їхньої свідомої навчально-пізнавальної діяльності. Доцільним є також запровадження ділових ігор, оскільки їх спрямовано на розвиток самонавчання школярів й організацію ділових стосунків між ними, останні сприяють взаємодопомозі в опануванні прийомів зазначеної діяльності.

Таблиця 2.8

Орієнтовна план-схема уроку поглиблення й систематизування предметно-географічних компетентностей

Макрокомпоненти	Мікрокомпоненти
I. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів	<i>1. Організація уваги й роботи учнів.</i>
	<i>2. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно-географічних компетентностей уроку.</i>
	<i>3. Мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів.</i>
	<i>4. Ознайомлення учнів з формами проведення уроку й критеріями оцінювання їхньої навчальної діяльності та навчальних результатів.</i>
II. Поширення, поглиблення й систематизування предметно-географічних компетентностей учнів	<i>1. Узагальнення й поширення географічних емпіричних знань учнів: фактів, номенклатури та уявлень.</i>
	<i>2. Повторення, узагальнення, поглиблення й систематизування географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей.</i>
	<i>3. Застосування знань і вмінь учнів на продуктивному, проблемному та творчому рівнях (виконання практичних завдань)</i>
	<i>4. Виконання завдань на розвиток емоційно-ціннісного ставлення учнів до довкілля й людської діяльності у ньому та географічного бачення світу.</i>
III. Оцінювання навчально-пізнавальної діяльності й навчальних досягнень учнів	
IV. Коментування домашнього завдання	
V. Підбивання підсумків уроку	

Урок контролю й корегування предметної географічної компетентності проводиться, зазвичай, наприкінці вивчення тематичного блоку. Такий урок, з одного боку дає змогу встановити рівень сформованості окремих предметно-географічних компетентностей учнів, який, власне, визначає рівень сформованості ПГКУ на відповідний момент, та проаналізувати результати навчання.

З іншого боку, виявлені результати вможливають прийняття певних рішень з удосконалення навчального процесу (табл. 2.9). Крім того, у процесі уроку вчитель може корегувати навчальні досягнення учнів.

Таблиця 2.9

Орієнтовна план-схема уроку контролю й корегування предметної географічної компетентності

Макрокомпоненти	Мікрокомпоненти
I. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів	<i>1. Організація уваги й роботи учнів.</i>
	<i>2. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно- географічних компетентностей, що мають перевірятися й оцінюватися на уроці.</i>
	<i>3. Мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів.</i>
	<i>4. Ознайомлення учнів з критеріями оцінювання навчальних досягнень.</i>
II. Тематичний (підсумковий) контроль і корегування предметно-географічних компетентностей учнів	<i>1. Перевірка й оцінювання знання учнями географічних фактів, географічної номенклатури, рівня сформованості географічних уявлень з вивченої теми (або тем).</i>
	<i>2. Перевірка й оцінювання рівня сформованості географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей.</i>
	<i>3. Перевірка й оцінювання досвіду застосування учнями знань і вмінь на репродуктивному й продуктивному рівнях (репродуктивні та продуктивні завдання).</i>
	<i>4. Перевірка й оцінювання досвіду застосування учнями знань і вмінь у змінених або нових умовах з метою здобуття нових знань (проблемні та творчі завдання).</i>
	<i>5. Виконання проблемних і творчих завдань на виявлення рівня сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до довкілля й людської діяльності в ньому та географічного бачення світу.</i>
III. Аналіз, оцінювання та повідомлення результатів контролю навчальних досягнень учнів	
IV. Коментування домашнього завдання (за потреби)	
V. Підбивання підсумків уроку	

На кожному з розглянутих раніше типів уроків ставиться одна основна дидактична мета. Але аналіз шкільної практики навчання географії свідчить, що найбільш розповсюдженими є **комбіновані уроки**, які можуть поєднувати декілька видів такої мети. При цьому слід пам'ятати, що чим більше видів дидактичної мети інтегрується на одному уроці, тим важче їх реалізувати в умовах дефіциту часу. Проектування комбінованого уроку вимагає його ретельного конструювання й застосування оптимального поєднання дидактичних інструментів (методичних прийомів, засобів і форм організації та проведення навчання) (табл. 2.10).

**Орієнтовна план-схема
комбінованого компетентнісно-формульованого уроку**

Макрокомпоненти	Мікрокомпоненти
I. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів	1. Організація уваги й роботи учнів.
	2. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.
II. Поточний контроль і корегування предметно-географічних компетентностей учнів	1. Перевірка й оцінювання знання учнями географічних фактів, географічної номенклатури, рівня сформованості географічних уявлень з вивченої теми (рекомендована форма – фронтальна).
	2. Перевірка й оцінювання рівня сформованості географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей (рекомендована форма – індивідуальна, кооперовано-групово, фронтальна).
	3. Перевірка й оцінювання досвіду застосування учнями знань і вмінь на різних рівнях складності (рекомендована форма – індивідуальна, індивідуально-диференційована, фронтальна).
III. Вивчення нового матеріалу	1. Мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів та повідомлення предметно- географічних компетентностей, що мають формуватися на уроці.
	2. Активізація опорних географічних знань учнів.
	3. Сприймання й початкове усвідомлювання учнями географічних фактів, номенклатури, уявлень.
	4. Формування учнями географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей
	5. Застосування учнями нових знань у практичній діяльності з метою їх подальшого усвідомлювання й осмислювання та формуванню окремих предметно-географічних компетентностей.
	6. Виявлення зворотного зв'язку між учнями та вчителем.
IV. Коментування домашнього завдання	
V. Підбивання підсумків уроку	

Формула ефективності КФ уроку географії містить три взаємопов'язаних складники, що зумовлено мірою ретельності підготовки уроку, творчості педагогічної діяльності на ньому й результативності його проведення.

Контрольно-корегувальний компонент методичної системи формування ПГКУ значною мірою ґрунтується на застосуванні компетентнісно орієнтованих завдань (КОЗ).

КОЗ з географії направлені на розв'язання стандартизованих або нестандартних завдань, що передбачають пошуки способу вирішення з

обов'язковим застосуванням географічних знань, вмінь та науково-ціннісних установок. Вони відрізняються від традиційних завдань за певними показниками:

1) вмотивованість виконання завдання та акцент на важливості отриманого результату;

2) структура завдання повинна бути сформульована як певна ситуація, сюжет чи проблема, задля розв'язку яких потрібно застосовувати географічні знання, на які у самому тексті поставленого питання немає прямої вказівки;

3) представлена географічна інформація може зображуватися різними видами (тексти, малюнки, схематичні зображення, графіки, структурні таблиці, діаграми, карти, фото тощо);

4) умови завдання можуть містити в собі зайві відомості чи такі, які призводять до певного протиріччя, що вимагає від учнів ретельного аналізування змісту поставленого питання;

5) відкрито чи приховано зазначається про можливі варіанти подальшого застосування результатів вирішення завдання.

КОЗ з географії, на відміну від традиційних контролюючих завдань, характеризуються певними ознаками, зокрема: вмотивованість результату; акцентування важливості результату, якого необхідно досягти; формування завдання повинно бути у формі сюжету, ситуації, проблеми; у тексті не повинно бути підказки до розв'язання ключового питання; інформація може бути подана у різній формі, такій як ілюстрації, малюнки, схеми, карти тощо; завдання поставлене таким чином, що під час його розгляду можуть виникнути протиріччя. Саме це спонукає до ретельного аналізу тексту; вказівка на можливе застосування набутих умінь у практичній діяльності.

Кожна структурна складова КОЗ повинна спрямовувати учня на організацію особистої діяльності. Стимулювання виконання завдань сприяє розумінню його контексту та мотивує на виконання поставленого питання. Таке заохочення повинно бути лаконічним і не має відволікати від досягнення його мети. За мотивацію може слугувати опис життєвих обставин,

суперечності проблемної ситуації, цікава інформація, яка ще невідома учневі тощо. Правильно сформульоване завдання, з врахуванням рівня навчальної підготовки учня – це запорука успіху.

Під час розробки КОЗ потрібно орієнтуватися на вимоги щодо їхньої структури, основними елементами якої є:

- спонукання пізнавальної діяльності, тобто заохочення до розв'язку завдання; формулювання завдання у формі задачі;
- наявність джерела інформації (за необхідності);
- приклад оформлення результатів виконаних завдань;
- критерії оцінки результатів виконання;
- зразок правильної відповіді допомагає коригувати географічні компетентності учня.

Виконання учнями КОЗ вимагає використання сучасних засобів і технологій навчання; допомогу викладача на різних рівнях діяльності у формі запитань, спрямованих на уточнення змісту описаної ситуації, конкретизація сформульованих правил, перевірка опорних знань і активізація асоціативних та причинно-наслідкових зв'язків, необхідних для пошуку способів її вирішення; розробки критеріїв дієвості реалізації етапів виконання завдання.

Помилки яких найчастіше можна припускаються при проектуванні КОЗ:

- 1) завдання може не відповідати декларованому рівню складності;
- 2) завдання може бути зорієнтовано на перевірку рівня засвоєння знань, а не на їх застосування;
- 3) хибним є наявність у формулюванні завдання дієслів, що орієнтують на усну відповідь (назвіть, розкажіть тощо);
- 4) завдання може мати занадто довге формулювання;
- 5) у завданні може бути вимога представити результат у формі, яка незрозуміла виконавцям;
- 6) задля виконання завдання може пропонуватися джерело інформації, яке вміщує лише програмний, раніше відомий матеріал;

7) завдання може не відповідати рівню попередньої підготовки школярів чи студентів.

Для того, щоб створити КОЗ, є доречним спочатку розділити їх на 3 рівні складності. Завдання першого рівня передбачають використання суто основних географічних знань у конкретних ситуаціях без можливого варіанту непередбачуваності. Сюди можна віднести тести, задачі, завдання на розпізнавання географічних об'єктів тощо.

До другого належать задачі, які вимагають встановлення міжпредметних зв'язків, географічних знань, умінь і навичок. Щоб розв'язати поставлені завдання, учням необхідно буде застосовувати знання у нестандартних ситуаціях, знаходити логічні послідовності, розуміти алгоритми певних процесів та явищ.

Завдання третього, найвищого рівня характеризуються необхідністю здійснювати узагальнення, вміти розв'язувати проблеми та робити відповідні висновки і володіти навичками їх аргументувати і доводити.

Перед виконанням КОЗ учитель повинен провести детальний інструктаж для учнів. Обов'язково повідомити їм термін, який відведено на виконання даних завдань, та запитань. До кожного із запропонованих завдань мають бути сформульовані критерії оцінювання навчальних досягнень, чітко зазначена кількість балів. Відповідно до цього, кожен учень, який претендує на той чи інший бал, має змогу вибрати для себе належний рівень.

У процесі дослідження було розроблено КОЗ з географії для шкільного курсу «Географія України». Прикладами завдань кожного з трьох рівнів є:

І рівень.

Для розвитку логічного мислення вам учитель географії запропонував встановити мобільний додаток. Перше завдання було пов'язано з тим матеріалом, який ви вивчаєте на уроці. Отже, спробуйте визначити за фактом тип рослинних угруповань України:

1. Вночі можливо побачити мерехтливі вогники, це відбувається через загорання CH_4 , гниття рослин або фосфорних організмів.

2. Зростаючі рослини потребують достатнього зволоження ґрунту.

3. У різних країнах мають свою назву, наприклад у Новій Зеландії - туссоки, а у Північній Америці – прерії.

4. Сума вмісту вуглецю в масштабах планети – 650 млрд. т. Щорічно в світі стає на 3 млн. га менше.

II рівень.

Погода одна з найпопулярніших тем для бесід. Ви проживаєте в точці А, ваша подруга – в точці Б. Кожного дня ви спілкуєтесь в програмі Zoom. Звичайно ж ви обговорюєте погоду яка на даний час у вашій місцевості. Погода в різних точках суттєво відрізняється. Чому в точці А та в точці Б, які знаходяться на одній широті, досить істотна різниця амплітуд річних температур?

III рівень.

Не лише науковці можуть проводити дослідження, але й ви могли б побувати в ролі вчених-географів. У зв'язку з COVID-19 чи зменшилось антропогенне навантаження на природне середовище світу та України? Висловіть власну думку щодо ситуації, яка змінила весь світ. Можливо це шанс який дала нам природа для усвідомлення нашої безвідповідальної діяльності. Відеоролик: <https://www.youtube.com/watch?v=2wgawxwPE8E>

Таким чином, використання КОЗ з географії надає змогу перевірити не лише рівень сформованості тієї чи іншої компетентності, а й оцінити спроможність учнів до самостійного уміння здобувати знання та власноруч обирати способи для досягнення цієї мети. У результаті відбувається формування інтересу до географічної науки.

З метою з'ясування рівня розуміння і зацікавленості КОЗ учнями 8-го класу ЗЗСО (ЗОШ I-III ступенів №20 імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області), було запропоновано анкетування «Впровадження КОЗ на уроках географії та заохочення учнів до їх розв'язання».

Анкета для учнів

Дорогі учні!

«Мене так навчали у школі, а тепер так буду навчати і я!» - це не моє життєве кредо. Коли я навчалась у школі, то на кожному уроці мені доводилось вирішувати завдання, які на мою суб'єктивну думку, не мали сенсу, це так звані «тести». Я думала, яка від них користь? Чи я дізналась нову інформацію, коли їх виконувала? - звичайно ні. Чому вчителі не можуть придумати цікаві завдання, які б містили якийсь сюжет, або були пов'язані з буденним життям?»

Мета даної анкети, допомогти дізнатись про Ваше ставлення до компетентнісно-орієнтованих завдань. Можливо саме Ваші відповіді допоможуть змінити сучасну освіту. Будьте щирими і відвертими. Дуже дякуємо за час, який Ви приділили для нашої анкети.

1. Чи сподобались Вам запропоновані завдання?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
2. Чи мотивували Вас завдання, для їх розв'язку?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
3. Чи були зрозумілими сюжети, життєві ситуації та проблеми, які були у завданнях?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
4. Чи були зрозумілими ілюстрації, малюнки, схеми та карти, які були у завданнях?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
5. Чи виникали у вас протиріччя під час виконання завдань?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
6. Чи спонукали завдання до їх розв'язку?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
7. Завдання були чіткими і зрозумілими?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
8. Чи сподобалось вам, що деякі завдання містили джерела інформації?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
9. На вашу думку завдання відповідали рівню їх складності?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти
10. Чи хотіли щоб компетентнісно-орієнтовані завдання були на кожному уроці?
А) Так Б) Ні В) Важко відповісти

Аналіз анкетування

У класі 23 учні.

На момент проходження анкети відсутні 3 учні.

Із них __ 15 __ учнів __ 75% __ відповіли Так;

Із них __ 2 __ учні __ 10% __ відповіли Ні;

Із них __ 3 __ учні __ 15% __ відповіли Важко відповісти;

Із них __ 0 __ учнів __ 0% __ не захотіли заповнити анкету.

В анкетуванні взяли участь 20 учнів 8 класу.

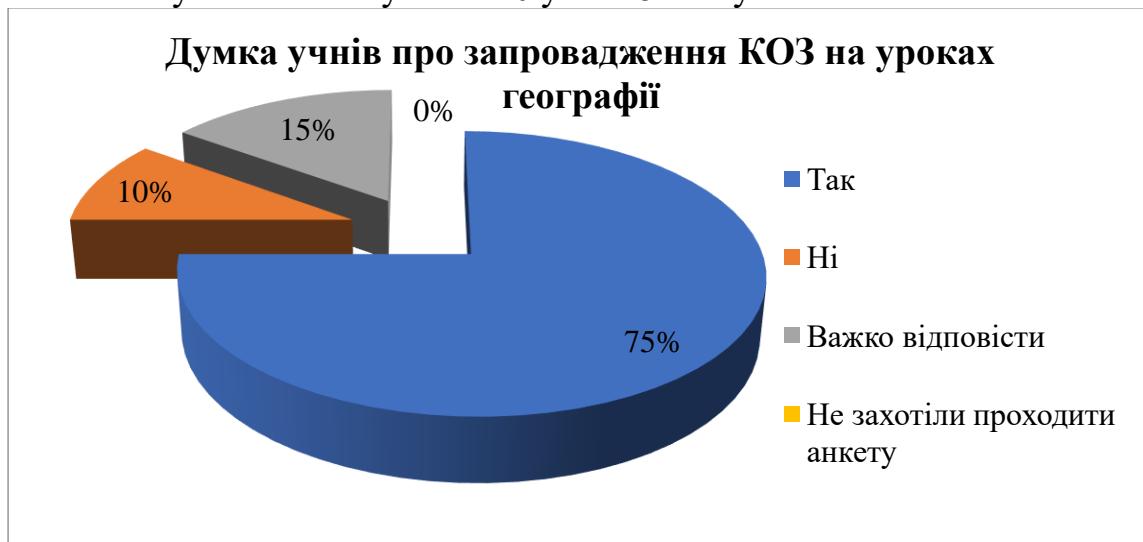

Рис. 2.2 Діаграма рівнів заохочення учнів щодо виконання КОЗ

Результати діагностики показують, що 75% учнів класу(15 учнів) відповіли на всі питання так, це спонукає до думки про надзвичайно велику зацікавленість такими завданнями (рис.2.2). Лише 15% (3 учні) відповіли на питання анкети, що не знали чи подобаються дані завдання, чи ні, але байдужими їх точно не залишили. 10% (2 учні) відповіли «Ні».

Такі показники демонструють, що сучасні учні достатньо зацікавлені КОЗ. Мета таких завдань, насамперед, спонукати і заохочувати, мотивувати до аналізувати й висловлювати власну думку. Отже, КОЗ розвивають логічне та критичне мислення учнів. Підсумовуючи наші дослідження варто зазначити, що компетентнісне навчання географії може бути успішним, тобто забезпечить комплексне й всебічне формування предметної географічної компетентності учнів, лише за умови його тлумачення як методичної системи.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ

Картографічні компетентності належать до міжпредметних географічних компетентностей учнів і студентів. Географічна карта спрямовує навчальний процес на розвиток просторового мислення, реалізацію творчих підходів у самонавчанні.

Картографічні компетентності являють собою комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, яка визначає здатність учнів та студентів успішно розуміти просторові закономірності розвитку природи і суспільства за допомогою географічних карт, здійснювати на їхній основі практичні дії щодо розв'язування задач, орієнтування на місцевості.

Вивчення тем з картографії потребує дедалі більшої уваги у шкільних географічних курсах і при вивченні географічних дисциплін у ЗВО.

Структура і зміст програм з географії для ЗЗСО базуються на принципах неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо-предметних зв'язків, гуманізації, гуманітаризації, диференціації навчального матеріалу залежно від вікових можливостей учнів, практичної спрямованості. При цьому, на жаль, зважаючи на значний обсяг матеріалу, що охоплює знання в сфері фізичної, економічної, соціальної, політичної географії, багато важливих понять і закономірностей сучасної картографії залишилися для учнів не розкритими, що створює труднощі в розумінні. Саме окреслені проблеми є пріоритетними та актуальними в сучасних дослідженнях. Незаперечним є факт, що географічні карти займають важливе місце в процесі навчання в географічній освіті та закладах вищої освіти при роботі із студентами.

Географічні карти – універсальний і могутній інструмент пізнання для багатьох наук, просторова мова географії. Особливу і виключно важливу роль відіграє використання карт і картографічних методів у географічних дослідженнях.

Варто виділити три особливості карт, які важливі для їх розуміння: математична основа, знаковість системи, символізм (умовні позначення), генералізованість (узагальнення).

У застосуванні картографічного методу розрізняють власне карту (малюнок) та картографічну мову. Картографічна мова двовимірна на відміну від усіх інших мов, включаючи математичну, які є одновимірними. Відомі багатовимірні математичні формалізації не мають топографічних параметрів реального простору і відтак є одновимірними мовними засобами. За допомогою картографічної мови розробляють легенду майбутньої карти – систему умовних позначень, а на її основі – саму карту.

Географічні карти являють собою формалізовані моделі географічної оболонки та її ділянок, географічного простору. Відтак, картографування – особливий вид моделювання, який представляє не лише географічні об'єкти та їх ознаки, але й просторову організацію цих об'єктів, просторові взаємини між ними. Карта – єдина двовимірна формалізована наукова мова серед усіх відомих нині загальнонаукових мов.

Карта являє собою формалізовану, а відтак певним чином ідеалізовану модель. Ступінь ідеалізації та абстрактності географічних карт може бути різною – від достатньо деталізованих і конкретизованих топографічних і загальногеографічних карт до спеціальних і тематичних з різко звуженим змістом.

На картах-анаморфоїдах основа передає на територію (простір), а просторовий розподіл певних явищ: розмір країн встановлюють, наприклад, не за їх площами, а за населенням, обсягами виробництва ВВП. На таких картах країни візуально впорядковані за чисельністю населення чи економічним потенціалом, а їх реальні розміри – неістотні. На картоїдах викривлена і картографічна основа, і змістовні характеристики. На цій моделі (картоїді) об'єкти і ситуація уявні. Мета автора – показати закономірну зміну у динаміці. Це суто теоретична модель, а її карта не є картою у сталому розумінні й являє собою картоїд.

І анаморфоїди (анаморфози), і картоїди повною мірою зберігають лише одну ознаку простору – його топологію, взаємне розміщення об'єктів на земній поверхні. У суспільній географії відомі чи не найбільш оригінальні карти –

ментал-карти. Такі карти складають окремі особи чи соціальні й етнічні групи на вербальному (словесному) рівні: скажімо, вони називають лише країни, які їм відомі, показують їх порядок і сусідство таким, як вони його уявляють. Ментал-карти характеризують обізнаність та сприйняття світу певною групою людей з їх менталітетом або окремою людиною. Перші географічні карти античних часів були ментал-картами.

У суспільно-географічних дослідженнях використовують різні види карт: загальногеографічні й спеціальні (тематичні), компонентно-галузеві та аналітичні й синтетичні, оцінювальні тощо. Для потреб рольового картографування звично використовують топографічні карти, карти-бланковки, що містять загальну географічну ситуацію (населені пункти, гідрографію, транспортну мережу, адміністративно-політичні кордони), а також плани землекористувань областей і районів, плани земельно-господарського устрою міст.

Аналіз змісту шкільної географії дає можливість виділити наступні пізнавальні особливості картографічних знань:

- 1) знання про властивості об'єкту, тобто карту;
- 2) знання основних властивостей географічних карт;
- 3) знання про картографічний метод.

Формування знань щодо розуміння географічної карти повинно бути спрямоване на засвоєння головних властивостей карти: просторово-часової подібності, змістової відповідності, абстрактності, вибіркової, однозначності, синтетичності. Роль карти в навчанні й контролі якості географічної освіти важко переоцінити, адже робота з картографічними зображеннями формує в учнів не лише просторове уявлення про розташування географічних об'єктів, а й закладає основи аналітичного сприйняття інформації завдяки порівнянню різнопланових географічних об'єктів, процесів і явищ, нанесених на карту різними способами. У практиці широко використовуються картографічні матеріали для контролю за рівнем сформованості знань, умінь і навичок учнів. Сучасні шкільні атласи містять

достатню кількість передбачених програмою тематичних карт. Учень, маючи навички роботи з ними, може скласти детальну фізико- або економіко-географічну характеристику будь-якої місцевості, проаналізувати динаміку соціально-економічних процесів, зробити висновки про потенціал і перспективи її розвитку й освоєння. Зорова пам'ять зазвичай дає можливість учням, що позначають на контурних картах відповідні об'єкти і явища, на підсвідомому рівні запам'ятовувати їх розташування й асоціювати з теоретичними знаннями. Щоб правильно відповісти на запитання, учневі часто буває достатньо вміти читати тематичні карти атласу. В цьому процесі закладаються елементарні картографічні компетентності. Систематична робота з картами розвиває просторові уявлення, дає можливість за вербальними географічними характеристиками визначати територіальне розташування об'єктів і явищ. Формування картографічних компетентностей учнів відбувається на системі логічно утворених причино-наслідкових зв'язків, включаючи міжпредметні.

Зазвичай завдання з використанням картографічних зображень перевіряють не лише рівень знань щодо просторового розташування географічних об'єктів або стан певних явищ, але й їх характеристику (завдання на утворення відповідностей). Наприклад, такі завдання можуть передбачати встановлення відповідності між розміщеними на карті назвами промислових центрів і назвами продукції, що там виробляється. Промислові центри позначаються цифрами, а назви продукції – літерами. Учневі для виконання цього завдання необхідно знати не лише розташування і назву певного центру виробництва, але і його спеціалізацію. Тому, використання таких зведених таблиць є зручним і дієвим способом структурування знань для логічного запам'ятовування матеріалу.

Перше знайомство учнів з картографічними поняттями за сучасними навчальними програмами відбувається в 6-му класі. Саме основний зміст картографічних знань покладений на цей курс, але ґрунтовно він продовжується у 8-му класі. В інших класах переважає застосування

картографічного методу шляхом вивчення номенклатури географічної карти та виконання практичних завдань (7-й клас), аналізу геопросторової організації населення, промисловості тощо, країн та їхніх регіонів (9-й, 10-й класи). Програмою 11-го класу передбачено загальне повторення картографічних знань, підготовка до застосування цих знань на практиці та у повсякденному житті.

У програмі географії 6-го класу міститься вступна частина картографічних понять. На них покладено завдання сформулювати фундаментальні поняття: «географічна карта», «масштаб», «географічні координати», «широта», «довгота», «паралелі», «меридіани», «орієнтування на місцевості», «компас», «азимут» тощо. За відведеною програмою учні у поєднанні з практичними діями вивчають всі поняття. Практичні дії передбачають пошук елементів карти (паралелі, меридіани), розрахунок на їх основі географічних координат, виконання вправ по переведенню числового масштабу в іменованій тощо. На завданнях, спрямованих на формування вміння визначати географічні координати, учні мають знаходити пункти по заданим координатам, а також визначати координати по картам, побудованих у різних проекціях. Вміння визначати географічні координати необхідне і при обчисленні протяжності об'єкта за допомогою градусної сітки. В темі «Орієнтування на місцевості» називають різні способи орієнтування, користуються компасом для визначення сторін горизонту, визначають азимут та напрямки на різні об'єкти на місцевості, порівнюють інструментальні та візуальні способи орієнтування на місцевості, пояснюють способи орієнтування на місцевості, оцінюють практичне значення вміння орієнтуватися у просторі.

В методичній літературі при аналізі різних видів роботи учнів з картою говориться про розуміння, читання і знання карти. Читання географічної карти – вміння пізнавати дійсність, реальний світ в сукупності умовних знаків, тобто брати із карти інформацію про якісні і кількісні характеристики зображеної на ній території. Читання карти відрізняється від читання географічного тексту.

Читати карту – означає вміти розпізнавати географічну дійсність за її зображенням на карті за умовними позначеннями, їх поєднаннями та просторовим розміщенням. Уміння правильно користуватися картами дає змогу проводити уявні подорожі, що веде до розвитку творчої пам'яті, логічного мислення, формування цілісно просторового образу елементів географічного простору.

Розуміння карти включає наявність картографічних знань: що таке географічна карта, які її основні властивості, чим вона відрізняється від інших видів зображення земної поверхні. Крім того, щоб розуміти карту, необхідно вміти працювати з масштабом і градусною сіткою.

Для закріплення знань при фронтальному та індивідуальному контролі доцільно використовувати метод так званої «німої карти» – контурного зображення певної території, на якій учень має вказати розташування того чи іншого географічного об'єкта. Зручно користуватися також проєктованим зображенням за допомогою мультимедійного комплексу. Використання «німої карти» в тестових завданнях не вимагає від учнів знання чіткого розташування тих чи інших географічних об'єктів. Як правило, вони мають знати регіон і визначити в його межах необхідний об'єкт, орієнтуючись за контурами материків, річок, морів тощо. Такі завдання перевіряють, як учень знається на територіальних особливостях розміщення природних об'єктів та володіння необхідними картографічними навичками тощо.

Окрему увагу слід приділити особливостям сприйняття учнями карт різних масштабів. Нерідко учень, правильно вказуючи розташування об'єктів на середньо- та дрібномасштабних картах, відчуває певні труднощі визначаючи їх на великомасштабних картах або генералізованих картосхемах. Не завжди вірно учні можуть визначити прив'язку економіко-географічних об'єктів до фізико-географічних, тобто не співвідносять економічну й фізичну карти. У зв'язку з цим необхідно більше уваги приділяти формуванню навичок самостійного визначення опорних точок на карті, за якими легше орієнтуватися в картах різного масштабу. Використання географічних карт у

школі має вирішувати щонайменше два головних і взаємопов'язаних завдання, а саме сприяти вивченню фізичної і соціально-економічної географії та формувати в учнів картографічні уміння і навички. Уміння працювати з географічною картою приходять з опануванням прийомів і способів роботи з нею, які є складовими картографічного методу дослідження.

Властивості географічної карти засвідчують, що карта є моделлю ділянок земної поверхні або Землі в цілому. Модель – це штучно створений об'єкт, який відображає у більш простому вигляді найважливіші властивості об'єкту. Географічна карта визначається як оглядово-знакова модель дійсності і має ряд властивостей:

1) Просторово-часова подібність проявляється у трьох аспектах: геометрична подібність розмірів та об'єктів, часова подібність (стан об'єктів у даний час), подібність відношень і зв'язків;

2) Властивість абстрактності виявляється при переході від індивідуальних до загальних понять, при послабленні уваги на другорядних деталях;

3) Вибірковість та синтетичність означає здатність виділити та окремо показати фактори, процеси, явища, які у реальній дійсності впливають спільно, цілісно;

4) Метричність реалізується у можливостях будь-яких розрахунках якісних та кількісних характеристик;

5) Однозначність означає лише єдине значення у кожній точці і виявляється у двох відношеннях: просторова однозначність (кожній точці карти з координатами x та y поставлена у відповідність лише одне значення z картографуючого параметру) та знакова однозначність (кожний умовний знак має одне значення);

6) Безперервність означає, що картографічне зображення присутнє в усіх точках карти, відсутність розривів (за виключенням передбаченими певними проекціями);

7) Наочність та оглядовість полягає у можливості охопити єдиним поглядом всю частину земної поверхні, легко і швидко відобразити у своєму мозку особливості явищ, що полегшує сприйняття інформації, «читаність» карти;

8) Інформативність означає, що на одиниці площі карти розміщується значна кількість знаків, назв тощо (всього використовують на топографічних картах 350 знаків та 400 скорочених пояснювальних надписів).

Перелічені властивості одночасно відсутні на всіх відображуваних поверхнях, крім географічних карт.

Географічні карти виконують наступні функції:

- 1) комунікативну, що означає передача інформації;
- 2) оперативну, що означає розв'язування практичних завдань;
- 3) гносеологічну, що означає пізнання світу, його достовірності;
- 4) прогностичну, що означає визначення майбутнього розвитку, аналіз динаміки процесів.

Формування картографічної компетентності учнів і студентів спираються на теоретичні принципи картографічного методу – методу, що полягає у цілеспрямованому складанні й використанні картографічних творів у навчальній діяльності.

Цей метод завдяки широкому спектру картографічних моделей та високому ступеню їхньої інформативності дає змогу досліджувати структуру, стан і динаміку різних об'єктів і явищ з їхньою кількісною, морфометричною та статистичною оцінкою. Його застосовують у фізичній та соціально-економічній (суспільній) географії у комплексі з іншими географічними методами досліджень.

Візуальний аналіз ґрунтується на суті карти як образно-знаковій моделі, що відтворює в наочному вигляді просторові форми, відношення й структуру. Він дає можливість аналізувати планетарні, регіональні її місцеві закономірності. Візуальний аналіз має перевагу над якісною характеристикою явищ, але не точно відтворює їх кількісну величину. Його використовують на

першій стадії дослідження для загального ознайомлення з явищами, що вивчаються. При наявності досвіду досить одного погляду на карту, щоб скласти зоровий образ відображеного явища. Далі під час уважного розгляду карти (залежно від її змісту) можна бачити особливість форм і своєрідність просторового малюнка явищ, зіставити величини відображених об'єктів, встановити закономірності розміщення, місця подібності і межі контрастів, виявити просторові взаємозв'язки, з'ясувати характер просторових структур, оцінити особливості динамічних ситуацій тощо.

Такий аналіз однаково можливий при вивченні планетарних закономірностей у розміщенні суходолу й океану, рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинності, тваринного світу, населення, господарства тощо або їхніх регіональних і місцевих особливостей. Візуальний аналіз дає переважно якісну характеристику явищ, але часто супроводжується окомірною оцінкою довжин, площ, висот тощо, а також їх співвідношень (при цьому не слід забувати про спотворення, які вносяться картографічними проєкціями під час передачі великих територій). Цей спосіб аналізу практикують на початковій стадії дослідження для загального ознайомлення з явищами, які вивчають.

Картометричні прийоми полягають у вимірюванні та обчислюванні за картами кількісних характеристик явищ з оцінкою точності одержуваних результатів. Визначення координат, відстаней, довжин, висот, площ, об'ємів, кутів та інших топографічних характеристик, теорія і практичні способи цих визначень розглядаються в окремому розділі картографії – картометрії. Діапазон картометричних робіт надзвичайно широкий. Вони можуть зводитися до вимірювань окремих об'єктів, або бути масовими, мати локальний характер, або поширюватися на значні простори, або навіть мати глобальне значення.

Крім картометрії до графоаналітичних способів належить також морфометрія, яка вивчає і розробляє способи кількісної оцінки за картами форм та структур об'єктів. До основних морфометричних характеристик належать показники форми, компактності, концентрації об'єктів, глибини і

густоти розчленування. Для обчислення морфометричних показників, як правило, використовують картометричні величини. Іншими словами, в основі всіх морфометричних показників лежать картометричні визначення.

Графічний аналіз полягає в дослідженні різних побудов, які виконуються за географічними картами. Такими побудовами можуть бути профілі, розрізи, блок-діаграми та інші оглядово-знакові моделі, похідні від карт, а також різні графіки-діаграми, рози напрямів (наприклад, тектонічних розломів) тощо. Профілі широко використовують для вивчення рельєфу земної поверхні, геологічної будови земної кори. Розрізи, які показують вертикальну структуру компонентів географічної оболонки, зручні для дослідження їх співвідношень з рельєфом земної поверхні, зокрема з висотною поясністю. Суміщення профілів дає змогу переходити до просторового аналізу, наприклад для виявлення поверхонь вирівнювання.

Блок-діаграми, які дають перспективне тримірне зображення простору, залучаються для з'ясування зв'язків між рельєфом земної поверхні, геологічними структурами, ґрунтовим покривом тощо.

Математико-статистичний аналіз залучається для дослідження явищ, які після картографічного відображення, можна розглядати як однорідні множини змінних у просторі випадкових величин: висот, температур, посівних площ, врожайності тощо (у математичній статистиці їх називають статистичними сукупностями). Статистичні дослідження за картами мають на меті: визначення узагальнюючих характеристик, особливостей розміщення і змін у часі якого-небудь однорідного явища, що залежить від багатьох факторів з невідомим функціональним зв'язком, вивчення просторових і часових залежностей явищ, які не мають чітких функціональних зв'язків, оцінку ступеня впливу окремих факторів на явище, виділення серед них головних.

Математичне моделювання полягає в створенні просторових математичних моделей явищ або процесів за вихідними даними, взятими з карт. Принципова можливість застосування цього способу аналізу карт визначається тим, що багато явищ і процесів, які відображають на картах, або

пов'язані між собою функціональними залежностями, або можуть розглядатися як функції простору і часу. Цей спосіб моделювання включає складання рівнянь поверхонь – реальних (наприклад, земного рельєфу, поверхні порід певного геологічного віку) або абстрактних (товщини річного шару опадів, густоти населення, врожайності тощо) – з метою подальшого дослідження для інтерпретації і пояснення явищ.

На практиці звичне сумісне застосування різних способів аналізу. Наприклад, попередній візуальний аналіз важливий для вибору оптимальної методики картометричних робіт, результати яких можуть бути потім узагальнені в графічних побудовах. Комплексування різних способів збагачує методику роботи і розширює можливості картографічного методу.

Деякі способи аналізу (візуальний, картометричний, графічний) використовуються здавна, але математичні способи, які потребують часто великих обчислень, виявились реальними тільки після впровадження обчислювальної техніки. Останні десятиліття розробка карт неможлива без застосування географічних інформаційних систем (ГІС).

Серед графічних способів взаємозв'язків між явищами найбільш поширеним є зіставлення змісту різних за тематикою географічних карт. Зіставляти можна також суміщені профілі, побудовані за різними картами. Причому на профілях добре суміщати три, чотири і більше характеристик, знятих з різних карт, без особливих ускладнень при читанні. Багато залежностей наочно проявляються на блок-діаграмах і розах-діаграмах, побудованих за різними картами.

Картографічна компетентність охоплює як вміння правильно й повно «читати» географічні карти, одержувати за їх допомогою вихідну інформацію, так і саме складання карт, зокрема польове картографування досліджуваних явищ, а також вміння показати результати камеральних географічних досліджень на нових і оригінальних картах.

Картографічний метод дослідження, який актуально застосовувати під час вивчення географічних дисциплін у ЗВО – це використання карт для наукового

опису, аналізу чи пізнання явищ. Суть картографічного методу дослідження полягає у включенні в процес дослідження дійсності проміжного ланцюга географічної карти як моделі. При цьому карта виступає в якості засобу дослідження та предмета у вигляді моделі, що замінює собою реальні явища, безпосереднє вивчення яких неможливо або ускладнено. При картографічному методі дослідження важливо не тільки використовувати карту як суму знань, які містяться в ній, але й мобілізувати її можливість розширення знань в результаті індуктивних й дедуктивних висновків.

Використання карт як засобів навчання включає наступні етапи:

- ознайомлення з об'єктом вивчення в результаті безпосереднього спостереження або аналізу різної інформації та відповідної її підготовки для створення і читання карт;

- використання спеціальних прийомів аналізу та перетворення картографічного відображення;

- вивчення карти або серії карт системою прийомів, які властиві картографічному методу з ціллю вилучення нової, додаткової інформації;

- осмислення й тлумачення одержаної за допомогою карт інформації з метою формування обґрунтованих цілеспрямованих уявлень про об'єкт дослідження і тенденції його розвитку.

Пізнання карти включає отримання по ним якісних свідчень і кількісних характеристик явищ і процесів, вивчення взаємозв'язків і взаємозалежностей в геосистемах, їх динаміці і еволюції в часі й просторі, встановлення тенденції розвитку і прогноз майбутніх станів геосистем. Карти можна складати в польових і камеральних умовах. У першому випадку за спеціальними методиками картографують земну поверхню, чи її окремі компоненти, у другому – на спеціальну картографічну основу наносять ту чи іншу просторову організовану (адресну) інформацію.

Розробка карти може схематично бути зведена до наступних етапів:

- спостереження за оточуючою дійсністю (та її елементами) і отримання відповідної інформації, що підлягає картографуванню;

- побудова карти на основі обробленої інформації;
- створення при необхідності похідних карт та інших картографічних зображень (профілів, графіків, блок-діаграм і тощо) на основі нової інформації, отриманої в результаті застосування картографічного методу дослідження.

Під картографічним моделюванням розуміють систему створення, аналізу і перетворення картографічних творів, що розглядаються як моделі реальних об'єктів, явищ і процесів з метою отримання нових знань про них. Іншими словами, картографічне моделювання включає і процес створення географічних карт, і їх подальше використання.

Складена карта є не лише формою показу наявної інформації, але одночасно й основою для одержання нової інформації. Показ тих чи інших характеристик на картах фіксує їх місцеположення та розміщення, а це вже нова (технологічна) інформація, яка дає змогу аналізувати взаємне розміщення цих явищ, їх сусідство, просторове дистанціювання чи накладення тощо. Для одержання нової інформації необхідно зчитати та проаналізувати закладену в карту інформацію.

Кarti дають широкі можливості для подальшого математико-картографічного моделювання: на основі вихідних карт розробляють нові, більш узагальнені та абстраговані карти. Наприклад, розподіл густоти населення в місті можна показати звичайною картограмою: різні рівні густоти населення показують за міськими кварталами різною штриховкою або кольором. Можна зробити інакше: за точковими значеннями густоти населення, якщо їх достатньо багато, проводять ізолінії однакової густоти населення (ізоденси) так само, як горизонталі рельєфу за висотними відмітками. В результаті одержують своєрідний «рельєф» розселення населення в місті, який у математичній статистиці називають поверхнею статистичного розподілу густоти населення. Математико-картографічні методи дозволяють розробити математичну модель статистичної поверхні розселення, порівняти теоретичний (за моделлю) розподіл густоти населення

з фактичним, знайти так звані залишкові поверхні – різниці між теоретичною та дійсною поверхнями, проаналізувати причини таких відхилень.

У картографії за останні десятиріччя сформувався новий напрям – прогнозне тематичне картографування, мета якого – створення і використання карт з метою прогнозування різних соціально-економічних явищ. Прогнозі карти твердо входять у життя і дедалі ширше використовуються господарниками.

Зіставлення серій карт дає змогу не тільки вивчати взаємозв'язки між явищами, але й виявляти їх динаміку. Для цієї мети використовують різночасні карти, тобто карти, на яких одні явища відображені в різні моменти часу.

Головна мета порівняння різночасних карт полягає в тому, щоб повторно визначити стан і просторове положення відображеного явища, вивчити його динаміку та еволюцію. При цьому можуть бути виявлені найрізноманітніші зміни: рухи, переміщення і навіть заміщення одного явища другим. До прикладу, поява березових лісів на місці пожеж або сільськогосподарських угідь на осушених землях. Зіставляючи різночасні карти, можна багато дізнатись про вплив людини на природу, про зміни навколишнього середовища, викликаних господарською діяльністю, про наслідки, до яких привела ця діяльність.

За допомогою способів картометрії географічні карти дають змогу кількісно оцінити ці зміни. Вивчаючи за картами динаміку, встановлюють не тільки величину зміни, але і її напрям, який оцінюється вектором.

Дрібномасштабні географічні карти дають змогу здійснювати також комплексне вивчення значних за розміром ділянок земної поверхні – океанів, морів, материків, фізико-географічних районів, держав і їх частин. Таке вивчення на основі карт різного змісту може значно відрізнитися за напрямом і глибиною, залежно від поставленої мети.

Як відомо, географічний атлас краще відповідає завданню комплексного вивчення території, ніж окремо взята карта або навіть серія карт. Звичайно,

вивчення території за картами не виключає використання інших джерел інформації – книг, періодичних видань, кінофільмів тощо.

На точність й достовірність при картографічному методі дослідження впливають: технічна точність вимірювання, точність карт і властивість картографічного зображення, географічні особливості, що притаманні вимірюваним об'єктам. Доцільна точність дослідження явищ по картах визначається з врахуванням мети досліджень, яка обумовлює вибір карт, методику й технічні засоби обробки картографічного зображення.

Особливостями використання карт в практичній діяльності та наукових дослідженнях є вивчення за їх допомогою закономірностей розміщення явищ, взаємозв'язків і залежностей між ними та динаміки. Карти широко використовують для передбачення явищ, їх розповсюдження й стану в просторі і зміни в часі. Прогнозні карти використовують для просторових, часових й просторово-часових характеристик закономірностей розміщення явищ на досліджуваних територіях, а також для інтерполяції та екстраполяції виявлених закономірностей на недостатньо вивчений простір

Країнознавча компетентність є міжпредметною за своєю сутністю, оскільки країнознавство є синтетичним міждисциплінарним напрямком наукових досліджень. При підготовці здобувачів середньої та вищої освіти країнознавча компетентність формується за двох підходів: 1) географічному; 2) філологічному.

В сучасній науці країнознавство розглядають як сукупність міжгалузевих наукових досліджень, спрямованих на комплексне вивчення країн і регіонів, систематизацію та узагальнення даних про їхню природу і територію, геопросторові особливості, склад населення та його культуру, господарство, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини. Країнознавство є складовою частиною географії як в структурі загальної середньої освіти, так і в структурі підготовки багатьох спеціальностей закладів вищої освіти, наприклад при підготовці фахівців з туризму, міжнародних відносин.

Курси країнознавчого спрямування в ЗЗСО представлені в двох предметах – географії та іноземній мові. В практиці викладання іноземних мов країнознавство розглядають як філологічну дисципліну, а відповідно країнознавчу компетентність (яка формується під час вивчення лінгвокраїнознавства) як складову соціокультурної компетентності і розуміють під нею знання учнів про культуру країни, мова якої вивчається (знання історії, географії, економіки, державного устрою, особливостей побуту, традицій та звичаїв країни) (рис. 3.1).

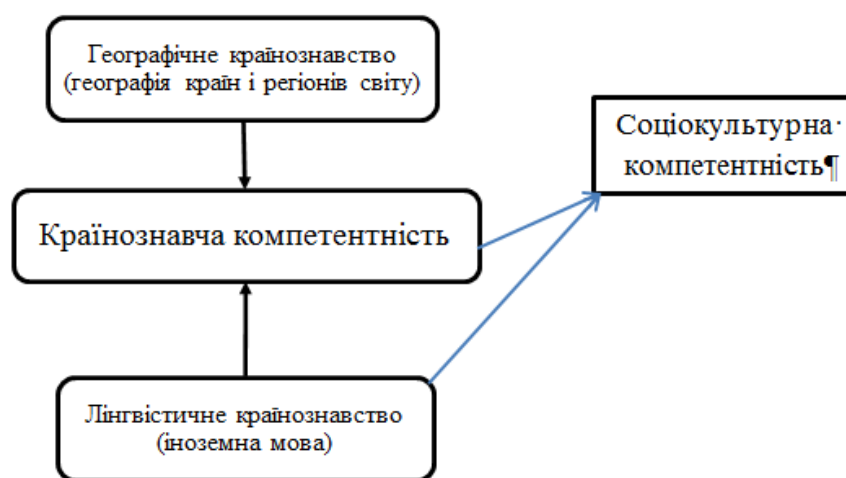

Рис. 3.1. Кластер формування країнознавчої компетентності в школі

Головною метою формування країнознавчої компетентності за географічного підходу є формування світогляду та оволодіння знаннями про країни і регіони, яка підвищує географічну культуру в прийнятті рішень у сфері зовнішніх економічних, політичних і культурних зв'язків. За філологічного підходу головною метою є насамперед удосконалення знання мови, а потім вже пізнання географічних (природних, економічних, політичних, культурних) особливості народу – носія мови та території його існування.

В географії закладено величезний інтеграційний потенціал, що якнайповніше розкривається саме в курсах країнознавчого спрямування здобувачів різних ступенів освіти. Наприклад, в загальній середній освіті елементи змісту країнознавчої компетентності присутні в курсі географії

7 класу «Материки та океани», коли вивчаються найбільші держави кожного із материків (за винятком Антарктиди).

Під час реалізації наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» (в географічній її складовій) учнів 7 класів орієнтують на: «отримання і аналіз інформації щодо світових явищ і процесів, зв'язків України з іншими країнами із широкого кола джерел».

Наразі повністю країнознавчим є курс географії 10 класу «Географія: регіони і країни». Проаналізуємо та порівняємо обсяг країнознавчого компонента в курсі географії 10 класу за навчальними програмами 1986-2007 років та 2017 р. (таб. 3.1).

Таблиця 3.1

Обсяг країнознавчого компонента в курсі географії 10 класу

Рік розробки програми	Кількість годин	Кількість країн, що підлягають обов'язковому вивченню	Кількість практичних робіт країнознавчого змісту
1986	20	9	4
1990	26 (резерв 6)	6	3
1993-1996	29	14	5
	46	16	3
2001	20	14	2
2007	27	11	2
2017	50 (45+5 год. резерв)	16	6

На основі таблиці 3.1 можемо зробити такі висновки:

1) країнознавчий розділ у змісті чинних програм до останніх змін 2017 р. не перевищував половини навчального часу всього курсу географії 10 класу «Економічна і соціальна географія світу», а зараз курс географії 10 класу має повністю країнознавче спрямування і кількість годин зросла понад у 2 рази;

2) з понад 190 суверенних держав світу комплексно вивчається від 9 до 16;

3) зросла увага до практичної діяльності школярів, відбулося зростання кількості практичних робіт країнознавчого змісту із 2-х до 6-ти.

Компетентнісно орієнтований підхід до навчання означає, що знання не лежать «мертвим вантажем», а постійно використовуються, переформатовуються, вибудовуються в нових когнітивних зв'язках. Одним із

прикладів такої навчальної роботи є використання в країнознавстві метафор, образних порівнянь одних країн (географічних територій) з іншими на підставі подібності. Наприклад, «Європа на екваторі (Сінгапур)», «Монте-Карло Сходу» (Аоминь (Макао)), «Китайські Гавайї» (о. Хайнань), «Східноєвропейський тигр» (Польща), «Українська Венеція» (Вилково) тощо.

Стійкому запам'ятовуванню сприяє формування географічних образів країн через образні висловлювання, в яких яскраво відбивається географічна і національна своєрідність країни (особливості її географічного положення, природи, історії, економіки, культури, традицій, складу населення). Наприклад: «Туреччина – міст між Європою й Азією», «Австрія – зимова столиця Альп», «Фінляндія – країна тисячі озер», «Норвегія – країна фіордів», «Ісландія – країна льоду і вогню», «Індія – країна священного Гангу», «Непал – королівство засніжених вершин», «Японія – країна сходу сонця», «Індонезія – країна 13 тисяч островів», «Королівство Таїланд – «держава вільних»», «Малайзія – «тигр» з крилами «метелика»», «Бразилія – тропічний гігант Латинської Америки», «Аргентина – «країна срібла»», «Єгипет – дар Нілу», «Алжир – край в обіймах Сахари», «Кенія – країна національних парків сафари», «Фіджі – рай для закоханих», «Гаїті – чорна перлина Карибів».

Країнознавча компетентність виявляється у готовності учнів та студентів використовувати отримані знання, навчальні вміння і навички, способи діяльності для рішення практичних і теоретичних задач. Тому при її формуванні у процесі навчання географії доцільно використовувати компетентісно орієнтовні завдання.

Як приклад наводимо методику проведення інтерактивної вправи «Інспектуємо економічний розвиток країн». З числа учнів формується 6 малих груп для порівняння однієї країни світу з Україною. Завдання для груп: «Кожен із вас працюватиме в групі незалежних експертів Світового банку. Ваше завдання проінспектувати економіку двох країн, оцінити результативність функціонування економічних систем у кожній з країн,

визначити, яка з країн є економічно більш розвинутою. Порівняння здійснюйте за планом:

1. Яка з країн має більший обсяг виробництва?
2. В якій з країн є більш позитивною динаміка економічного зростання?
3. В якій з країн прогресивніша структура господарства?
4. Розрахуйте й оцініть показник рівня економічного розвитку інспектованої країни. Підготуйтеся до обговорення питань: а) Чи є залежність між обсягом виробництва і рівнем розвитку економіки? б) Чи є залежність між структурою економіки і рівнем її розвитку?

Для прикладу наводимо роздавальний матеріал для групи №1 «Економіка Польщі», «Економіка України», в якому учні самостійно розраховують рівень ВВП на душу населення (табл. 3.2).

Дидактичні матеріали для організації групової роботи решти груп містять статистичну інформацію, наприклад, про Індію, Росію, Швецію, Францію, Нігерію. 1. З проінспектованих економік порівняно з Україною більший розмір мають Польща, Індія, Росія, Франція. Вищий рівень розвитку у Польщі, Росії, Швеції, Франції, нижчий в Індії та Нігерії.

2. Прямої залежності між розміром економіки і рівнем розвитку не виявлено. 3-поміж розглянутих країн Швеція має найвищий рівень розвитку і найменшу за розмірами економіку, Індія навпаки – один з найнижчих рівнів розвитку і найбільшу економіку, Нігерія має як невелику за розміром, так і найнижчу за рівнем розвитку економіку.

3. Між структурою економіки і рівнем її розвитку виявлена така залежність: чим більш економічно розвинута країна, тим менша частка аграрного сектору і більша частка сфери послуг у структурі господарства.

Таблиця 3.2

Роздавальний матеріал для групи 1. Інспектуємо економіку Польщі та України

Показник, (одиниця виміру)	Економіка Польщі		
ВВП (за ПКС), 2020 р.	1228 млрд. дол.		
Зростання економіки (реальне ВВП за ПКС) за період з 1990 по 2020 р.	555 %		
	с/г	пром.	послуги

Структура ВВП (%), 2019 р.	2,4	40,2	57,4
Структура зайнятості (%), 2020 р.	9,7	31,5	58,8
Чисельність населення, 2019 р.	37,95 млн. осіб		
Розмір ВВП на душу населення	? дол./на особу		

Показник, (одиниця виміру)	Економіка України		
ВВП (за ПКС), 2020 р.	516,6 млрд. дол.		
Зростання економіки (реальне ВВП за ПКС) за період з 1990 по 2020 р.	138 %		
Структура ВВП (%), 2017 р.	с/г	пром.	послуги
	12,2	28,6	60
Структура зайнятості (%), 2014 р.	5,8	26,5	67,8
Чисельність населення, 2020 р.	44,13 млн. осіб		
Розмір ВВП на душу населення	? дол./на особу		

Представники груп звітують про результати дослідження і в процесі комунікативно-розвивальної взаємодії формуються висновки:

Зазначимо, що в розглянутому вище прикладі вчитель може сам підготувати статистичний матеріал по обраним країнам або дати як домашнє завдання учням. Дуже зручно використовувати при цьому базу даних світового банку «DataBank», програмне забезпечення якої крім власне статистичної інформації на різноманітні теми, згрупованої по країнах, регіонах, часових інтервалах, містить ряд вбудованих інструментів аналізу та візуалізації. Користувачі за власними запитами можуть створювати таблиці, діаграми та карти, які зручно зберігати, вставляти в документи, презентації та ділитися ними. Наприклад, при вивченні країн Європи можна розглянути питання «Чому Ірландію прозвали «кельтським тигром»?» Для пошуку відповіді пропонуємо створити на запит «ВВП на душу населення» інтерактивну карту та проаналізувати її.

Наводячи курсор на країни та змінюючи роки повзунком, розміщеного внизу рамки карти, учні порівнюють показники економічного розвитку Ірландії та Великої Британії (за бажанням, можна до аналізу включити Україну або Польщу, яку до речі теж називають «східноєвропейським тигром») (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

ВВП (за ПКС) на душу населення в тис. міжн. дол. США (за даними Світового банку)

Країна	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2020 р.	Аналіз змін
Ірландія	26,4	48	53	90,6	зростання в 3,4 рази
Велика Британія	31,2	38,9	42,1	42,5	зростання в 1,4 рази
Україна	15,8	7,2	11,8	12,4	зменшення
Польща	11,3	16,3	24	32,4	зростання в 2,9 рази

За результатами обговорення вчитель підводить учнів до висновку, що економіка Ірландії в останні десятиліття демонструє найвищі темпи економічного зростання в Європі, що можна назвати «економічним дивом». Це є типовою рисою розвитку нових індустріальних країн – «тигрів» Азії. Кельти – корінне населення Ірландії, тому дійсно за економічні успіхи цю країну можна назвати «кельтським тигром».

Цікаві порівняння країн можна зробити із карти, побудованої за запитом «ВВП за ПКС в постійних міжнародних доларах США», яка дає уявлення про абсолютні розміри економіки країн.

Так, в млрд. доларів США, економіка Польщі (1 228) дорівнює економіці Австралії (1 251), економіку України (516,6) за розмірами можна порівняти із Румунією (556), Швецією (527), Бельгією (563) або Сінгапуром (531). Лише дві країни Африки мають ВВП понад 1 трлн. дол. – Єгипет і Нігерія. Водночас аналіз подібних карт посилює типологічний підхід до вивчення курсів країнознавчого спрямування, недостатнє застосування якого М. П. Мальська, Н. В. Антонюк та ін. дослідники вважають одним із найбільших недоліків країнознавства.

Відповідно до карти (див. рис. 3.3) можемо згрупувати країни за розмірами їх економіки станом за 2020 р. Наприклад, країни-економічні гіганти із ВВП понад 5 трлн. дол.: Китай, США, Індія, Японія; країни з дуже великою економікою (від 3 до 5 трлн. дол.): Німеччина, Росія, Індонезія.

Отже, при формуванні країнознавчої компетентності як складової соціокультурної компетентності, потрібно враховувати синтетичний характер країнознавчих знань, інтеграцію географічного і філологічного підходів до

формування комплексного «образу країн» і їх вивчення. В умовах інформаційного вибуху, коли збільшився обсяг різноманітної інформації про країни та завдяки мережі Інтернет полегшився доступ до її отримання, курси країнознавчого спрямування розкривають великі можливості в сфері розвитку аналітичних здібностей і критичного мислення учнів, вчать їх правильно будувати запити для пошуку потрібної інформації, використовувати інструменти аналізу та візуалізації, зокрема картографічне її представлення.

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

В рамках запровадження компетентнісного підходу до навчання географії у 2016-2018 роках на базі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського діяла експериментальна творча група вчителів географії під керівництвом доцента кафедри географії та методики її навчання (наразі професора кафедри географії, методики її навчання та туризму) Вішнікіної Л. П. Було здійснено анкетування вчителів географії з метою з'ясування їхньої обізнаності щодо компетентнісного навчання. Їм була запропонована анкета «Рівень володіння понятійно-категоріальним апаратом компетентнісного навчання географії мотивації до його впровадження».

Вельмишановний учителю!

Ця анкета має на меті допомогти дізнатися про те, наскільки Ви готові до впровадження компетентнісного навчання географії. Тому просимо Вас бути відвертими. Дякуємо за час, який Ви витратили на заповнення нашої анкети.

1. Чи вимагає компетентнісний підхід змін у методиці навчання географії?
Так   Ні   Вагаюсь відповісти (потрібне підкреслити)
2. На вашу думку, чи є компетентнісний підхід до навчання «педагогічною модою» сьогодення?
Так   Ні   Вагаюсь відповісти (потрібне підкреслити)
3. Чи вимагає адміністрація школи якихось змін у вашій педагогічній діяльності?
Так   Ні   Вагаюсь відповісти (потрібне підкреслити)
4. Назвіть провідні особливості підходів до навчання географії:
а) діяльнісний –
б) особистісно зорієнтований –
в) компетентнісний –
5. Дайте визначення поняттям:
1) Компетенція _____
2) Компетентність _____

---

6. Назвіть види компетентностей учнів?

- а)
- б)
- в)

6. Чи хотіли б Ви підвищити ефективність власної педагогічної діяльності за допомогою компетентнісного навчання географії?

Дякуємо за ретельно заповнену анкету!

В анкетуванні брали участь 31 респондент. Варто зазначити, що педагогічний стаж більшості опитаних учителів становить від п'яти до двадцяти років. Більш тридцяти років працювали в школі 2 учителя, 6 учителів – менше п'яти років.

На запитання «Чи вимагає компетентнісний підхід змін у методиці навчання географії?» 75 % вчителів, що можна назвати позитивною тенденцією. На питання «На вашу думку, чи є компетентнісний підхід до навчання «педагогічною модою» сьогодення?» 63% відсотки респондентів відповіли «Так». Лише 10% респондентів змогли дати визначення поняттям «Компетентність» і «компетенція». Тобто результати першого анкетування продемонстрували, що більшість учителів не мали теоретичної підготовки до впровадження компетентнісного навчання географії. Втім відповіді на запитання анкети «Чи хотіли б Ви підвищити ефективність власної педагогічної діяльності за допомогою компетентнісного навчання географії?» 92% респондентів відповіли «Так».

Аналіз відповідей вчителів засвідчив низький рівень обізнаності вчителів географії щодо компетентнісного навчання і недовіру до ефективності його впровадження. Втім бажання підвищити ефективність власної педагогічної діяльності спонукали їх до більш глибокого ознайомлення з методичною системою формування ПГКУ.

Викладачі кафедри географії, методики її навчання та туризму ПНПУ імені В. Г. Короленка систематично долучалися до проведення лекцій на

курсах підвищення вчителів географії у ПОІППО ім. М. В. Остроградського, проводили семінари та консультації щодо запровадження методичної системи формування ПГКУ. У жовтні 2021 року у STEAM-центрі відбулася зустріч викладачів кафедри, на якій обговорювалися проблеми формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії та компетентнісного навчання географії. Вчителям була запропонована анкета, що наведена вище. Цього разу в анкетуванні брали участь 25 респондентів. На запитання «Чи вимагає компетентнісний підхід змін у методиці навчання географії?» 87 % вчителів; на питання «На вашу думку, чи є компетентнісний підхід до навчання «педагогічною модою» сьогодення?» 13% відсотки респондентів відповіли «Так»; 81% респондентів змогли дати визначення поняттям «Компетентність» і «компетенція». Тобто результати другого анкетування продемонстрували, що більшість учителів мають теоретичну підготовки до впровадження компетентнісного навчання географії і здійснюють таке впровадження.

У XXI століття відбувається зміна освітніх парадигм і ціннісних орієнтацій професійної освіти. В європейському освітньому просторі методологія компетентнісного підходу визнана в якості домінуючої в системі професійної освіти. Ці зміни знайшли відображення в розробці та прийнятті професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020 р.), де наведено перелік загальних і професійних компетентностей вчителя та їх опис відповідно до кваліфікаційних категорій педагогічних працівників. У цьому ж документі через професійні компетентності розкриваються трудові функції вчителя. Оскільки навчально-виховний процес у сучасній школі колективний і тривалий в часі, то рівень сформованості всіх компонентів діяльності одних учасників педагогічного процесу впливає на інтенсивність формування їх у інших, тобто в аспекті нашого дослідження формування географічної компетентності учнів безпосередньо залежить від рівня сформованості професійної компетентності вчителя географії. Отже, проблема відбору і структурування компетентностей є однією з центральних в оновленні змісту освіти.

У Статті 13. «Галузеві стандарти вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» зазначено, що освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу відображає цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих якостей, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації. Звідси, на наш погляд, витікає два підходи до розкриття поняття «компетентність»: 1) якісний, через характеристику вимог до соціально важливих якостей фахівця; 2) функціональний, через вимоги до здібностей і готовності виконання переліку певних виробничих функцій (функціональних обов'язків). Обидва підходи знаходяться в тісному взаємозв'язку і співвідносяться, на нашу думку, як причина і наслідок, а саме – фахівець, що не володіє системним набором якісних характеристик не спроможний справлятися зі своїми функціональними (трудовими) обов'язками.

Проаналізувавши виробничу діяльність вчителя географії в практиці вітчизняної школи ми дійшли висновку про наявність в її складі: а) у якісно-змістовому аспекті трьох змістових складових (географічної, методичної, психолого-педагогічної готовності), які відповідають основним напрямкам підготовки у ЗВО і формуються у взаємодії із системою особистих якостей педагога (моральні якості, громадянська позиція, професійна етика, здібність до саморозвитку та ін.); б) у виробничо-функціональному аспекті – чотирьох компонентів професійно-педагогічної діяльності вчителя (проведення уроків географії, позаурочної роботи, завідування кабінетом географії, класне керівництво); в) у функціонально-діяльнісному аспекті – гностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна та організаційна діяльність, які можна покласти в основу виділення видів професійної компетентності. Поєднання одних й тих самих компетентностей (за якісно-змістовим підходом) забезпечують продуктивність різних видів діяльності вчителя (виробничо-функціональний та функціонально-діяльнісний підходи).

Під професійними компетентностями ми розуміємо потенційну

готовність вчителя до успішного і продуктивного виконання професійних обов'язків, а компетенції розглядаємо як сформовані знання, вміння і навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до дійсності (компоненти змісту освіти за І.Я. Лернером), якості особистості що в системному поєднанні забезпечують ефективне розв'язання конкретних професійних завдань.

Розглянемо детальніше змістове наповнення професійної компетентності вчителя географії за якісно-змістовим підходом, який полягає у підготовленості вчителя, тобто готовності продемонструвати (мобілізувати) відповідну структуру знань, умінь, цінностей зі свого предмету, з методики навчання географії, з педагогічної психології в нерозривній цілісності з особистими якостями і моральними цінностями педагога. Зазначимо, що такий підхід відповідає базовим компонентам, що тривалий час використовувались при розробці складових професійних характеристик вчителів. Тому вчителю географії необхідні знання як основ географічної науки, так і суміжних дисциплін. Також, незважаючи на входження географії за Державним стандартом середньої освіти до освітньої галузі «Природознавство», враховуючи її комплексний та інтегративний характер як науки, вона включає знання з освітньої галузі «Суспільствознавство», насамперед економіки та історії.

Отже, спеціальна складова професійної компетентності вчителя географії полягає у функціональних знаннях: а) географічної науки та суміжних дисциплін; б) загальнопрофесійних основ предметів освітньої галузі «Природознавство»; в) загальнопрофесійних основ предметів освітньої галузі «Суспільствознавство».

Структура професійної компетентності вчителя географії включає чотири компонента (мотиваційно-особистісний, предметно-змістовий, операційно-діяльнісний, теоретико-методологічний) і являє собою єдність теоретичної й практичної складових. Основою теоретичної складової є формування продуктивного й творчого рівнів методичного мислення, а

практична складова – методичні компетенції, які розглядаються як сукупність знань, умінь і навичок, якостей особистості, що дозволяють вирішувати методичні завдання. Оскільки, більшість дослідників погоджується, що професійна компетентність являє собою діалектично взаємозалежну гармонічну єдність теоретичної й практичної підготовки вчителя ми вважаємо недоцільним їх розділяти при розкритті змісту компетентності. За нашим розумінням методична компетентність вчителя географії полягає у володінні:

- змістом, структурою і методичним апаратом освітніх програм і підручників;
- основними педагогічними технологіями;
- методикою організації сучасного уроку географії, проведення спостережень, практичних робіт і досліджень на місцевості, географічному майданчику, екскурсій;
- методикою використання засобів навчання географії.

Професійна компетентність передбачає високий рівень ініціативи, організаційних здібностей для досягнення поставлених цілей. Тому в умовах постійної мінливості освітнього і соціально-економічного середовища для вчителя географії надзвичайно важливим є вміння:

- формулювати і аргументовано відстоювати власну позицію стосовно рівня і структури навчання географії (допрофільної і профільної) у конкретних умовах загальноосвітнього закладу;
- проводити порівняльний аналіз та добирати найбільш ефективне дидактичне забезпечення (варіант програми, підручника, атласу, практикуму, контурних карт, тощо);
- здійснювати календарно-тематичне планування своєї діяльності.

Компетентнісний підхід в освіті відкриває можливості вчителю до актуалізації своїх особистісних ресурсів. Це знаходить свій прояв у готовності до:

- позаурочної роботи з предмету (гуртки, географічні товариства, туристично-краєзнавча робота);

- роботи з обдарованими дітьми (підготовка до участі в олімпіадах, турнірах, конкурсах, захисту робіт в МАН);
- впровадженні педагогічних інновацій та дослідно-експериментальній роботі;
- творчому перетворенні і створенні в своїй діяльності конкретних технологій навчання географії;
- розробки і включення в освітній процес авторських курсів географічного спрямування.

Змістове наповнення психолого-педагогічної компетентності за якісно-змістовим підходом полягає у готовності вчителя мобілізувати у своїй діяльності знання, уміння, навички, здібності, які відповідають змісту компетенцій, що викладені нижче.

Знання:

- вікових, індивідуально-психологічних, мотиваційних особливостей учнів у навчально-виховному процесі;
- закономірностей педагогічного процесу;
- психології міжособистісного й педагогічного спілкування;
- способів професійного самовдосконалення.

Уміння і здібності:

- здійснювати педагогічне спілкування з учасниками навчально-виховного процесу:
  - викликати й розвивати в учнів стійкий інтерес до географії;
  - бачити недоліки в своїй роботі;
  - аналізувати рівень власної діяльності, своїх здібностей;
  - розпізнавати емоції інших людей та керувати власними.

На нашу думку, доцільно виокремлюють такі функціонально-діяльнісні види професійної компетентності вчителя географії: гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний та організаційний функціональний (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Функціонально-діяльнісні види професійної компетентності вчителя географії

Перші три складники компетентності (гностична, проектувальна і конструктивна) віддзеркалюють якість підготовки вчителя до навчально-виховного процесу, решта (комунікативна і організаційна) – якість виконання безпосередніх професійних обов'язків вчителя в процесі виробничої діяльності.

Комунікативний компонент є ключовим у формуванні професійної компетентності вчителя і відповідно життєвої компетентності учня. Комунікативний вид професійної компетентності реалізується в процесі комунікативно-розвивальної взаємодії за лініями: учитель – учень (співпраця

вчителя і учнів на уроці географії та в позаурочний час); учитель – адміністрація навчального закладу; учитель – батьки (включення батьків у позаурочні форми роботи з учнями, зокрема спостереження за трудовою діяльністю батьків, соціологічні дослідження родини, допомога у виконанні домашніх завдань, облаштуванні географічного майданчика, тощо); учитель географії – вчителі-предметники (побудова міжпредметних зв'язків, проведення екскурсій і виховних заходів).

Вчителі, що мають значний досвід педагогічної діяльності, більше уваги звертають на комунікативну і організаційну складову професійної компетентності. Зосереджуючись безпосередньо на проведенні уроків, недостатньо уваги приділяють саморозвитку гностичної компетенції, зокрема про це свідчать відповіді учнів на питання, що стосуються новітніх напрямків географічної науки під час географічних олімпіад, фахове тестування вчителів – учасників конкурсу «Вчитель року» та матеріали атестаційних справ.

В запропонованій моделі (див. рис. 4.1.) закладена циклічність розвитку компетентності за функціонально-діяльнісним підходом, що є відображенням як специфіки професійної діяльності педагога (дидактичних циклів різної тривалості), так і системності в досягненні фахової компетентності, її саморозвитку. Наприклад, організаційний компонент, що завершує цикл, приносить в гностичний так звані «приховані знання», що набуваються з досвідом.

Таким чином під педагогічною компетентністю вчителя географії розуміється успішна реалізація професійних компетенцій в галузі загальної середньої географічної освіти. На основі аналізу і узагальнення різних підходів до визначення складових професійної компетентності вчителя нами розроблено модель структури професійної компетентності вчителя географії. Таке структурування професійної компетентності вчителя географії для потреб практики може бути здійснено за трьома підходами: а) якісно-змістовному – географічна, методична, психолого-педагогічна компетентності в поєднанні з особистісними якостями педагога; б) виробничо-функціональному –

компетентності проведення уроків географії, позаурочної роботи, завідування кабінетом географії, класного керівництва; в) функціонально-діяльнісному – гностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна та організаційна компетентності. Проблема вдосконалення функціональної структури професійно-педагогічної компетентності вчителя географії залишається актуальною і потребує подальших досліджень в напрямку подолання вказаних недоліків. Зокрема у процес підготовки студентів географічних спеціальностей доцільно вводити порівняльний аналіз шкільних програм, підручників, атласів, більше уваги приділяти здобуттю власного досвіду педагогічної діяльності. В системі післядипломної освіти видається доцільним посилення уваги до розвитку гностичного виду функціональної компетентності, а саме спрямування вчителя на теоретичне узагальнення емпіричних здобутків та їх подальшу публікацію в педагогічній пресі.

Дослідивши теорію і практику розв'язання проблеми формування і розвитку професійної компетентності вчителя географії ми дійшли висновку, що найбільш дослідженим є зміст і структура методичної компетентності, подальших досліджень потребує змістове наповнення спеціальної (географічної) компетентності з вимогою включення знань загальнопрофесійних основ окремих предметів освітніх галузей «Природознавство» і «Суспільствознавство». Визначення змісту спеціальної компетентності дозволить діагностувати рівень її компонентів з метою організації процесу формування даних якостей вчителя географії, що є предметом подальших досліджень.

У вітчизняній освітній системі існує суперечність між реальним рівнем професійної компетентності вчителя і сучасними вимогами до його особистості, що загострює необхідність пошуку шляхів її формування і розвитку. Нові вимоги до вчителя як суб'єкта освітнього процесу полягають у здатності до професійно-особистісного самовизначення і саморозвитку. Ці обставини зумовлюють потребу в здійсненні самоосвітньої діяльності з метою оволодіння сучасними компетентностями усіма педагогічними працівниками,

зокрема вчителями географії. Це дасть можливість реалізувати в житті свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал. Сучасні умови ставлять вимоги до постійної адаптації людини до швидкоплинних змін як у суспільстві, так і у професійній діяльності, що формує потребу в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань, адже за сучасними уявленнями професійний розвиток педагога – це розвиток інтелекту, емоційно-вольової, моральної сфер, самостійності, автономності, мотивації самовдосконалення і самоактуалізації.

У професійному стандарті за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020 р.) зазначено, що безперервний професійний розвиток є однією із трудових функцій педагогічного працівника і складається із таких професійних компетентностей: інноваційна компетентність, здатність до навчання впродовж життя, рефлексивна компетентність (рис. 4.2).

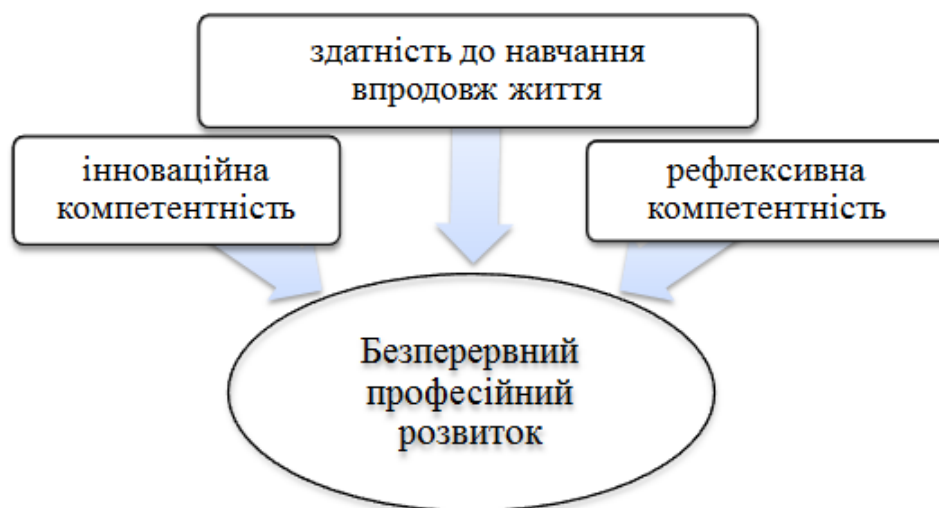

Рис. 4.2. Компетентісна структура трудової функції вчителя «Безперервний професійний розвиток»

На наш погляд самоосвіта, що реалізується через самоосвітню діяльність, є невід’ємною складовою будь-якої з професійних компетенцій вчителя, оскільки без самоосвіти закладені у ЗВО професійні знання не перетворюються з потенції в компетентність в умовах сучасного інформаційного вибуху та швидкоплинних змін соціальної реальності, унеможливають вдосконалення та професійний розвиток особистості вчителя. Досліджуючи структуру самоосвітньої ми дійшли висновку, що

структура є не тільки формою, не лише зовнішнім зв'язком між елементами. Вона в тій чи іншій мірі відображає характер явища, що вивчається. Щоб в повній мірі зрозуміти природу процесу самоосвітньої діяльності вчителя географії, необхідно дати відповідь на домінантні запитання:

- а) які головні мотиви самоосвітньої діяльності;
- б) яким чином вона здійснюється;
- в) до яких результатів призводить ?

Відповіді на поставлені запитання ми узагальнили у вигляді моделі «Процесуальна структура самоосвітньої діяльності вчителя географії» (рис. 4.2).

За нашим переконанням необхідною початковою умовою здійснення самоосвітньої діяльності є осмислення учасниками освітнього процесу потреби здобувати інформацію, що необхідна для особистісного розвитку, тобто формування самоосвітньої потреби. За нашим розумінням самоосвітня потреба – це стійке прагнення особистості до самоосвіти, до систематичного оновлення й збагачення професійних знань. З позицій культурологічного підходу до формування змісту освіти самоосвітня діяльність – це систематичне самостійне оновлення, поновлення, здобуття, удосконалення професійно-фахових знань, умінь, культурологічних домінант, досвіду творчої діяльності.

У контексті розгляду самоосвітньої діяльності в структурі трудової функції «безперервного професійного розвитку» (у відповідності до професійного стандарту вчителя), мотивація самоосвітньої діяльності вчителя відноситься до рефлексивної компетентності, як здатності здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати індивідуальні професійні потреби.

Рис. 4.2. Процесуальна структура самоосвітньої діяльності вчителя географії.

Тому в запропонованій схемі «Процесуальна структура самоосвітньої діяльності вчителя географії» задоволення суспільних і особистих потреб розглядаються як зовнішня та внутрішня мотивація до здійснення

самоосвітньої діяльності. З одного боку, мотивацію визначають особисті цінності людини, її погляди, переконання, розуміння. Крім того існують зовнішні мотиви в особі адміністрації навчального закладу, колег, чиновників міністерства і місцевих відділів освіти, запитів учнів та їх батьків, що спонукають вчителя до самоосвіти. Мотивація до самоосвітньої діяльності – бажання підвищити кваліфікаційну категорію, спонукання адміністрацією навчального закладу, зміни програм і підручників, пошук відповідей на запитання учнів, підготовка робіт в МАН, олімпіади, географічні конкурси і турніри. Одночасно і зовнішнім, і внутрішнім мотивом до самоосвітньої діяльності виступають географічні знання самі по собі, їх специфічні особливості.

Бажаним соціальним результатом самоосвітньої діяльності вчителя географії є удосконалення особистості, прогресивні зміни в професійній компетентності педагога, підвищення якості життя, що повинно підтверджуватись підвищенням атестаційної категорії.

Як показують наші дослідження, самоосвітня діяльність вчителя географії формується за таких умов і особистих якостей педагога:

- усвідомлення самоосвітньої потреби в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань в умовах інформаційного суспільства та враховуючи специфіку географічних знань (інтегральність, міждисциплінарність, неперервність);

- вмотивована установка на задоволення самоосвітньої потреби, спонукальне освітнє середовище (підтримка колег, методиста, адміністративні заохочення, запити учнів та їх батьків) до самоосвітньої діяльності;

- уміння організувати власну діяльність (спланувати час і місце задоволення потреби в самоосвіті, визначити траєкторію саморозвитку, ентузіазм від самоосвіти);

- розуміння переваг і недоліків традиційних і сучасних та інноваційних шляхів реалізації самоосвітньої діяльності, їх оптимальне поєднання;

- самооцінка ступеня задоволення самоосвітньої потреби.

Оскільки набута вчителями географії педагогічна компетентність у процесі самоосвіти реалізується як в урочній діяльності, так і в участі в роботі семінарів, науково-практичних конференцій, написання статей з досвіду роботи, в керівництві учнівськими дослідженнями в МАН, у підготовці учнів до географічних олімпіад, турнірів, конкурсів, гурткової і туристично-краєзнавчій роботі, тому до перспективних напрямків подальших досліджень ми відносимо змістове наповнення самоосвітньої діяльності вчителя географії з метою професійного розвитку за вищеперерахованими напрямами та розробку методики формування самоосвітніх якостей і вмінь вчителів географії на засадах компетентнісного підходу в освіті.

Важливим компонентом професійної компетентності вчителя географії є *полікультурна компетентність*.

Сьогодні полікультурність – це найважливіший аспект реалізації демократії в окремих країнах та у світі в цілому. Повага до розмаїття, толерантність, діалог і співпраця за умов довіри та взаємного розуміння є найкращим поручником миру та міжнародної безпеки. Це джерело обміну, інновацій, творчості та мирного співіснування, яке слід враховувати, підтримувати і просувати на міжнародному, національному і місцевому рівні.

Формування саме полікультурної компетентності а також, полікультурної освіти та виховання передбачає адаптацію людини до різноманітних цінностей в умовах співіснування і діалогу різнорідних культур. Не зважаючи на широкий спектр поглядів вчених на проблему професійної педагогічної компетентності, питання полікультурної підготовки є недостатньо розкритим. У зв'язку з цим вважаємо доречним розглянути полікультурну компетентність у контексті професійної компетентності педагога.

Вперше феномен полікультурності став предметом особливих досліджень у світовій і вітчизняній педагогічній науці з середини ХХ ст. У зарубіжній літературі термін полікультурність, означає наявність в

суспільстві інших культур, пов'язаних з історично сформованими формами спільності людей, що склалися з різних етнічних груп і національних меншин. У вітчизняній науці намагаються не використовувати термін «мультикультуралізм» і пропонують більш підходяще – «полікультурність».

Безліч значень самого поняття полікультурність пояснюється його складним багаторівневим характером. Відповідно, ми повинні враховувати розкид визначень, що має місце внаслідок різноманітності світоглядних позицій різних вчених і груп дослідників.

Поняття «полікультурна компетентність» є міждисциплінарним і інтегрованим, яке означає наявність об'єктивних уявлень, знань про свою і іншій культурі, що реалізуються через уміння і навички, моделі поведінки, що дозволяють фахівцеві адекватно оцінювати особливості взаємодії з представниками різних етнічних спільнот. Тут важливі рівнозначні форми співпраці з цими групами і створення гармонійних умов для взаємної довіри.

Метою системи формування полікультурної компетентності вчителів географії є підготовка високоосвіченої особистості, здатної до творчої діяльності, готової до самореалізації та самовизначення в професійній, суспільній і особистісній сферах життєдіяльності, вільної від негативних етнокультурних стереотипів, з позицією громадянина світу, члена світового співтовариства з почуттям загальнолюдської відповідальності за долю нашої планети.

Полікультурна компетентність є сукупністю компонентів, що формуються в учнів та студентів у процесі географічної освіти. У зв'язку з чим, формування полікультурної компетентності включає в себе знання про культурне різноманіття цивілізації, як в просторі, так і в часі, що дозволяє ефективно виконувати професійну діяльність в полікультурному освітньому просторі; розвиток культури поведінки, його видів і форм,

відповідних полікультурному середовищі; формування культури саморозвитку в полікультурному середовищі.

Отже, особливість полікультурної компетентності вчителя географії розкривається в трактуванні багатоаспектності її змісту, та в тому, що її сутність реалізується в міжособистісній взаємодії, яка базується на принципах толерантності, гуманізму і патріотизму. Готовність учителя здійснювати професійну діяльність в умовах взаєморозуміння, віротерпимості, усвідомлення своєї причетності до долі народу, країни та світу дозволяє нам розглядати феномен полікультурної освіченості як складову професійної компетентності вчителя.

Проаналізувавши окремі підходи до трактування даного поняття, встановлено, що «полікультурна компетентність» більшістю сучасних науковців розглядається як певна характеристика особистості у процесі професійної підготовки, що на нашу думку не повністю розкриває її суть. Пропонуємо власне розуміння поняття «полікультурна компетентність» як синтезу знань про політику, релігію та культуру, які формуються через сприйняття особистістю політичних, релігійних та культурних поглядів, і відповідно розвивається через систему знань, умінь і навичок, толерантного та мирного співіснування в умовах полікультурного та глобалізованого світу.

Ураховуючи сучасні тенденції підготовки учителів географії вважаємо, що полікультурну компетентність в першу чергу слід розглядати як синтез знань про політику, релігію та культуру, на основі яких формується ставлення особистості; як здатність адекватно і дипломатично налагоджувати процес міжкультурної взаємодії, толерантно ставитись до людей різних національностей з метою кваліфікованого вирішення професійних завдань.

Сучасний вчитель географії має бути готовим до здійснення позашкільної діяльності географічного спрямування. Тобто, на часі формування й розвиток краєзнавчо-туристичної компетентності вчителя. У

структурі такої компетентності доцільно виділити пізнавальний, практичний, творчий та соціальний компоненти.

Зокрема, пізнавальний компонент передбачає оволодіння знаннями з краєзнавства, здійснення туристичних походів і екскурсій, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо. Він передбачає ознайомлення з природними та культурними особливостями рідного краю; оволодіння знаннями з його історії; з географічними, етнографічними, історичними об'єктами; способів організації змістовного дозвілля.

Практичний компонент – формування краєзнавчих і туристичних умінь та навичок, участь у краєзнавчій і туристичній роботі, збереження та відродження народних традицій, звичаїв, обрядів, оволодіння здоровим способом життя; розвиток умінь змістовно організовувати дозвілля засобами краєзнавства та туризму.

Творчий компонент – набуття досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства і туристичної діяльності, розв'язання творчих завдань, здатності виявляти творчу ініціативу; формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень; розвиток дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, творчої уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до туристсько-краєзнавчої роботи, потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

Соціальний компонент – розвиток трудової культури, досягнення високого рівня освіченості; емоційний, фізичний та інтелектуальний розвиток; формування кращих особистісних рис (відповідальність, чесність, працелюбство, самостійність тощо), ціннісного ставлення до себе та до інших, історико-культурної спадщини та культурного середовища, вміння працювати в колективі; розвиток здатності до професійного самовизначення, творчого становлення; формування громадянської поведінки, патріотизму, любові до України.

Відповідно до такого, автор навчальної програми з географічного краєзнавства для позашкільної освіти (2017, 2022 рр.) Є. В. Копилець основні її завдання сформулював таким чином:

- пізнавальна компетентність: уміння вивчати особливості географії рідного краю, досліджувати та екологічно доцільно використовувати природні ресурси, особистісно сприймати об'єкти дослідження, досліджуваний матеріал;

- практична компетентність: уміння та навички забезпечувати власну безпечну життєдіяльність у польових умовах, здійснювати дослідження географічних об'єктів своєї місцевості та систематизувати результати досліджень;

- творча компетентність: уміння та навички підготовки звітів про експедиції, пошуково-дослідницьких робіт, виступів на конференціях;

- соціальна компетентність: набуття досвіду участі у туристсько-краєзнавчих масових заходах, здатність до співробітництва, соціальна активність, володіння культурою спілкування, свідоме ставлення до власної безпеки та безпеки оточення, збереження та примноження культури, звичаїв, традицій українського народу, формування позитивних якостей емоційно-вольової сфери (самотійність, колективізм, працелюбство, ініціативність, відповідальність та ін.).

У методичних рекомендаціях передбачено, що за побудови навчальної програми на засадах компетентнісного підходу його слід послідовно реалізувати у всіх розділах програми – від формулювання мети і завдань до змісту програми, форм практичної роботи, прогнозованих результатів, контролю практичних досягнень. Зокрема, за умови застосування компетентнісного підходу складові прогнозованого результату мають бути побудовані за зразком: вихованці (учні, слухачі) мають знати і розуміти, вихованці (учні, слухачі) мають вміти та застосовувати, у вихованців (учнів, слухачів) мають бути сформовані компетентності. Проте пропоновані авторами програм із географічного краєзнавства складові результату

опанування навчальних програм, мету і завдання яких сформульовано відповідно до компетентнісного підходу, досі не містили переліку сформованих компетенцій чи компетентностей як прогнозованого результату, попри суттєві відмінності у цьому компоненті програм 2017 та 2022 рр., що засвідчують подальший розвиток методики позашкільної географічно-краєзнавчої освіти. До того ж, варто приділити особливу увагу конкретизації у прогнозованому результаті соціальної компетентності.

Інший перспективний прикладний напрям реалізації компетентнісного підходу в географічному краєзнавстві – реалізація освітнього потенціалу інтегрованих краєзнавчих досліджень учнівської молоді.

Прикладом, який характеризує поєднання географічної та екологічної складових дослідження є поєднання діяльності гуртків «Географічне краєзнавство» та «Юні екологи». Учасники цих гуртків здійснили комплексну краєзнавчу експедицію до м. Кобеляк Полтавської області. Головним завданням експедиції стало гідроекологічне дослідження р. Кобелячка у нижній течії в межах міста та околиць. Експрес-оцінка екологічного стану річки Кобелячка враховувала насамперед такі групи параметрів: морфологічні та динамічні параметри (характер донних відкладів, берегова ерозія, швидкість течії), органолептичні показники стану води (колір води, прозорість/каламутність, видиме забруднення, запах), біотичні показники (ступінь та тип заростання річки, видовий набір та стан водних рослин, біоіндикаторні види), характер і міра навантаження на річкову долину (тип та інтенсивність використання, наявність місцевих джерел впливу та забруднювачів – водостоків, бродів, водопоїв, мостових опор тощо, стан водоохоронної зони). Спостереження здійснювалися під час маршрутного ходу за течією річки на двох десятках майданчиків.

Використані методики насамперед фіксували деякі фізичні властивості води у річці. Гідрохімічні аналізи не проводили. Методи біоіндикації відігравали допоміжну роль: так, для оцінки сапробності води брали до уваги

виявлені у річці молюски, просторовий розподіл та стан гідрофітів були включені до параметрів експрес-оцінки стану річки.

Іншим прикладом комплексного дослідження, в якому поєдналися географічна, геологічна та зоологічна складові, є виконане вихованцями гуртків «Географічне краєзнавство» та «Юні екологи» дослідження геоморфологічного аспекту діяльності річкового бобра. Спершу ознайомлення гуртківців із життєдіяльністю бобрів не виходило за межі вивчення місцевої фауни. Однак із набуттям досвіду інтерпретації діяльності землерийних тварин у геологічному контексті гуртківці підтримали ідею систематизувати дані про вплив основних будівельних робіт бобрів на земну поверхню, використавши опубліковану інформацію і дані власних спостережень.

Відзначимо, що у шкільній географії діяльність бобрів як геоморфологічний чинник проігноровано. У підручнику географії для 6 класу, в якому вплив тварин на формування земної поверхні на час дослідження було розглянуто найдетальніше, автори згадали лише мишей, кротів, дощових черв'яків і мурах, тоді як за масштабом геоморфологічного впливу на ландшафт із бобрами не можна порівняти жодну тварину, не рахуючи людини. Вивчення біогеоморфології не передбачено і програмами позашкільної освіти. Тож результати пошукової діяльності мали реальну новизну.

Продуктивну інтеграцію географії з історією виразно ілюструє досвід участі вихованців гуртка «Географічне краєзнавство» Центру у Всеукраїнській історико-географічній експедиції «Історія міст і сіл України». Положенням про експедицію передбачена можливість здійснювати пошук за низкою напрямів. Оптимально реалізуватися географам-краєзнавцям давала змогу розробка туристсько-краєзнавчих або екскурсійних маршрутів, адже туристсько-екскурсійна діяльність належить до сфери вивчення рекреаційної географії.

Варто наголосити, що фахівці у царині рекреаційної географії визнають провідною функцією рекреації соціально-культурну функцію. Культурні або духовні потреби витлумачуються як потреби пізнання у його найширшому розумінні: пізнання навколишнього світу та власного місця у ньому, змісту і

призначення свого існування. Це давало змогу повноцінно реалізувати мету експедиції «Історія міст і сіл України»: виховання любові до рідного краю, шанобливого ставлення до його історії, духовної спадщини, бажання пізнавати і вивчати історико-культурні надбання нашого народу, природне довкілля.

Наведеними прикладами проілюстровано аспекти реалізації інтегративного потенціалу краєзнавчих географічних досліджень учнівської молоді, акцентовано увагу на перевагах малопоширеної методики, яка за рахунок швидкості, відносної простоти, незначної затратності та одночасної виразної ефективності суттєво підвищує продуктивність давно усталеного краєзнавчого пошукового напрямку.

Важливо, що описаний приклад пошукової діяльності учнівської молоді, крім пізнавальної, мав і виховну значущість, оскільки, відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту», основні завдання позашкільної освіти лежать у виховній царині. Із трактування професійної компетентності як готовності і здатності кваліфіковано виконувати професійні функції випливає, що специфіка професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти визначається особливостями їхньої діяльності. Керівник гуртка географічного краєзнавства крім власне фахової підготовки має бути педагогом-універсалом, здатним забезпечити безпеку життєдіяльності вихованців (правила санітарії та гігієни під час мандрівок, домедичної допомоги, облаштування туристського побуту та організації харчування у польових умовах), їхню туристсько-спортивну та фізичну підготовку.

ВИСНОВКИ

У процесі здійснення дослідження обґрунтовано структуру і зміст предметної географічної компетентності та професійної компетентності вчителя географії; розроблено та апробовано методичну систему формування предметної географічної компетентності учнів, змістове й методичне підґрунтя формування міжпредметних компетентностей та алгоритми проектування й застосування компетентнісно-орієнтованих завдань з географії; удосконалено структуру компетентнісно-формувальних уроків географії, структуровано професійну компетентності керівника гуртка у системі позашкільної географічно-краєзнавчої та туристично-краєзнавчої освіти.

1. Здійснено аналіз нормативно-правової бази вітчизняної освіти, який показав, що сучасна географічна освіта в Україні здійснюється на новій концептуальній основі, якою є реалізації компетентнісного підходу до навчання. На основі вивчення теоретико-методичних підвалин компетентнісного підходу до навчання, яким присвячено чисельні роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, визначено провідні напрями такого підходу. З'ясовано, що компетентнісний підхід до навчання є більш ємним, багатограним, варіативним, оскільки включає в себе не тільки знання, вміння й навички в якійсь галузі, але змістовно визначається ціннісними орієнтаціями індивіда. Наразі він став провідним вектором розвитку географічної освіти в Україні, оскільки в ньому чітко простежується зосередженість на змінах особистості дитини як суб'єкта учіння. Було виокремлено види компетентностей, які формуються у процесі навчання географії: ключові, міжпредметно-інтегральні та предметні. Ключові компетентності ґрунтуються на концептуальних засадах шкільної географічної освіти, на оволодінні соціальним досвідом і набуттям вмінь, навичок й установок практичної діяльності в сучасному суспільстві. Міжпредметно-інтегральні компетентності відповідають здатності учня застосовувати географічні знання, уміння, навички, ціннісні ставлення та установки з метою вирішення проблем, які належать до певного кола різних навчальних предметів та освітніх галузей.

До таких компетентностей відносять природничо-математичну, країнознавчу, краєзнавчу, туристичну, картознавчу тощо. Предметна географічна компетентність визначається як здатність до застосування здобутих географічних знань, умінь і навичок, ціннісних установок і специфічного географічного мислення, сформованих на підґрунті здібностей й життєвого досвіду учнів, яка необхідна для оптимальної діяльності у довкіллі, передбачення наслідків такої діяльності та розв'язання власних життєвих завдань і проблем. До предметно-географічних компетентностей належать такі її компоненти: географічні знання, географічні вміння й навички, досвід творчої діяльності з географії, емоційно-ціннісні ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому та географічне бачення світу.

2. Розроблено і апробовано методичну систему, яка є моделлю навчального процесу, що спрямований на формування ПГКУ. Вона дає змогу аналізувати взаємозв'язки між компонентами та очікуваними результати компетентнісного навчання географії. Компетентнісне навчання географії може бути успішним лише за умови його тлумачення як методичної системи. Методична система компетентнісного навчання географії являє собою багаторівневу ієрархічну цілісну стійку сукупність підсистем, компонентів та елементів, що пов'язані внутрішньосистемними взаємозалежними і взаємообумовленими зв'язками та можуть змінюватися внаслідок взаємодії із зовнішніми чинниками. Вона містить три підсистеми – компонентну, результувальну та регулювальну, які були запроваджені у процес підготовки майбутніх учителів географії та підвищення кваліфікації учителів-практиків.

3. Удосконалено структуру компетентнісно-формувальних (КФ) уроків географії згідно з компетентнісним підходом до навчання і оновленням бачення типу та відповідної структури уроку. Відповідно суттєвої зміни цільового компонента уроку основним дидактичним завданням уроку стало формування здатності учнів до застосування навчальних досягнень з метою розв'язання важливих для життя завдань і проблем географічного спрямування. Уточнено типологію КФ уроків: вступний урок, урок

формування й застосування нових знань (змістового компонента ПГКУ), урок формування й застосування вмінь і навичок (діяльнісного компонента ПГКУ), урок поглиблення й систематизування предметно-географічних компетентностей, урок контролю й корегування предметно-географічної компетентності, комбінований компетентісно-формувальний урок. Розроблено комплекс планів-схем уроків різних типів, спрямований на опанування тематичного блоку предметно-географічних компетентностей учнів. Надано методичні рекомендації щодо проектування КФ уроків, зокрема: встановлення вчителем домінантної дидактичної мети, конкретизації змісту предметно-географічних компетентностей, визначення його макрокомпонентів і мікрокомпонентів.

4. Побудовано алгоритми проектування та застосування компетентісно-орієнтованих завдань (КОЗ), які є основним засобом формування, перевірки та оцінювання рівня сформованості предметної географічної компетентності. КОЗ компонуються у дидактичні тести, які є системою запитань і завдань специфічної форми й зростаючої складності, що надає змогу якісно, ефективно та об'єктивно оцінити структуру й виміряти рівень сформованості предметно-географічних компетентностей учнів. КОЗ орієнтовані на знаходження учнем способів їх розв'язання з обов'язковим використанням географічних знань, умінь та сформованих раніше науково-ціннісних установок. Застосування КОЗ дозволяє вчителям географії досягати кількох дидактичних цілей одночасно: виявляти рівень сформованості та розвитку ПГКУ, оцінювати їхню спроможність самостійно здобувати знання та обирати способи діяльності, формувати інтерес до географії та досвід творчої діяльності у процесі її вивчення.

5. Розроблено змістовий і методичний компоненти формування і розвитку міжпредметних компетентностей на прикладі такого формування картографічної і країнознавчої компетентності. Здійснено відбір навчального матеріалу, запропоновано методичні прийоми і форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які є ефективними у процесі цих

компетентностей. Визначено, що картографічні компетентності являють собою комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, яка визначає здатність учнів та студентів успішно розуміти просторові закономірності розвитку природи і суспільства за допомогою географічних карт, здійснювати на їхній основі практичні дії щодо розв'язування задач, орієнтування на місцевості. Країнознавча компетентність є міжпредметною за своєю сутністю, оскільки країнознавство є синтетичним міждисциплінарним напрямком наукових досліджень. При підготовці здобувачів середньої та вищої освіти країнознавча компетентність формується за двох підходів: 1) географічному; 2) філологічному. Під час її формування як складової соціокультурної компетентності, потрібно враховувати синтетичний характер країнознавчих знань, інтеграцію географічного і філологічного підходів до формування комплексного «образу країн» і їх вивчення.

6. На основі аналізу виробничої діяльності вчителя географії в практиці вітчизняної школи теоретично обґрунтовано зміст і структуру професійної компетентності вчителя географії. Ми дійшли висновку щодо наявності в її складі: а) у якісно-змістового аспекту (географічної, методичної, психолого-педагогічної готовності), які відповідають основним напрямкам підготовки у ЗВО; б) у виробничо-функціонального аспекту (проведення уроків географії, позаурочної роботи, завідування кабінетом географії, класне керівництво); в) функціонально-діяльнісного аспекту (гностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна та організаційна діяльність). Під професійною компетентністю вчителя географії ми розуміємо його потенційну готовність до успішного і продуктивного виконання професійних обов'язків на підґрунті географічних знань, вмінь і навичок, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до довкілля. Ми дійшли висновку: що необхідною початковою умовою здійснення самоосвітньої діяльності вчителів географії є осмислення ними потреби здобувати інформацію, що необхідна для формування самоосвітньої потреби, яка є стійким прагненням особистості до самоосвіти, до систематичного оновлення й збагачення професійних знань.

Необхідною умовою професіоналізму вчителя географії є полікультурна компетентність, яку ми визначаємо як здатність до творчої діяльності, до самореалізації та самовизначення в професійній, суспільній і особистісній сферах життєдіяльності, вільної від негативних етнокультурних стереотипів, з позицією громадянина світу, члена світового співтовариства з почуттям загальнолюдської відповідальності за долю нашої планети. Компетентнісний підхід до формування і розвитку було плідно запроваджено у процес підготовки майбутніх учителів географії та підвищення кваліфікації вчителів-практиків.

7. Структурування краєзнавчо-туристичної компетентності вчителя географії призвело до виділення таких її компонентів як пізнавальний, що передбачає оволодіння знаннями з краєзнавства, здійснення туристичних походів і екскурсій, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо; практичний компонент – формування краєзнавчих і туристичних умінь та навичок, участь у краєзнавчій і туристичній роботі, збереження та відродження народних традицій, звичаїв, обрядів, оволодіння здоровим способом життя, уміння змістовно організовувати дозвілля засобами краєзнавства та туризму; творчий компонент – набуття досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства і туристичної діяльності, розв'язання творчих завдань, здатності виявляти творчу ініціативу, вміння проведення самостійних наукових досліджень, потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні; соціальний компонент – розвиток трудової культури, досягнення високого рівня освіченості, формування кращих особистісних рис (відповідальність, чесність, працелюбство, самостійність тощо), ціннісного ставлення до себе та до інших, вміння працювати в колективі; формування громадянської поведінки, патріотизму, любові до України. Відповідно цій структурі було розроблено програми з дисциплін «Шкільне географічне краєзнавство» для здобувачів освітньої програми «Середня освіта (Географія)» другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Список публікацій за темою дослідження

Монографії

1. Вішнікіна Л. П. Компетентнісне навчання географії в основній школі : монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. 407 с.
2. Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти : кол. Монографія / [авт. Кол.: Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, О. А. Федій, С. П. Сарнавський та інші.] ; за наук. ред. д-ра пед. наук Л. П. Вішнікіної. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 265 с.

Навчальні посібники для ЗВО (з грифом Вченої ради)

1. Вішнікіна Л. П., Федій О. А. Фізична географія материків та океанів : Навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти. I частина. Полтава. 2019. 210 с.
2. Єрмаков В. В. Географічне краєзнавство. Методичні рекомендації до виконання практичних і самостійних робіт для студентів спеціальності 103 Науки про Землю / Єрмаков В.В. – Полтава: ІОЦ ПНПУ, 2019. – 21 с.
3. Федій О.А. Картографія з основами топографії : Методичний посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «Бакалавр» із галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 014.07 «Середня освіта (Географія)» та галузі знань 10 «Природничі науки» спеціальності 103 «Науки про Землю» / Олександр Анатолійович Федій. – Полтава, 2019. – 48 с.
4. Сарнавський С.П. Географія ґрунтів: методичні рекомендації – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020 .- 62 с.
5. Федій О. А. Методичні рекомендації по роботі з відкритою ГІС SAGA: навч.-метод. Посіб. / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. 70 с.
6. Навчально-методичні рекомендації до виконання магістерських робіт для здобувачів вищої освіти за освітньою програмою «Середня освіта: (Географія)» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності (предметної спеціальності) 014.07 Середня освіта (Географія) / Л. П. Вішнікіна, О. А. Федій, А. А. Шуканова, В. В. Єрмаков. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 33 с.

Навчальні посібники для ЗЗСО

1. Булава Л. М. Природа та населення Полтавської області. Навчальний посібник для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ім. М.В. Остроградського, 2017. – 42 с. Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (протокол №1 від 07.04.2017 року засідання комісії з географії Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України). Лист Інституту модернізації змісту освіти від 13.04.2017 № 211/12-Г-62.
2. Географія : методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017 / 2018 навчальному році; оновлені на

компетентнісній основі навчальні програми для 6–9-х класів; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідеї Нової української школи. Методичний коментар / О. Топузов, О. Надтока, Л. Вішнікіна, Т. Япринець. – К. : УОВЦ «Оріон», 2017. – 88 с.

Статті у наукометричних виданнях включених до баз даних Scopus, Web of Science

1. Булава Л.М., Шевчук С.М. Напрями становлення та розвитку географічної науки й освіти на Полтавщині. Український географічний журнал. 2018. № 3. С. 64 – 69.

2. Topuzov O., Vishnikina L., Samoilenko V., Yaprynets T. Modernization of Geographic Education at High School: Geoinformation Training Models. *Information Technologies and Learning Tools*. 2019. Vol 73. №5. – P. 174-184.

Статті у фахових та зарубіжних наукових виданнях

1. Вішнікіна Л. П. Застосування комп'ютеризованого навчання на компетентісно – формувальних уроках географії. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2017. № 5 (141). С. 20 -24.

2. Вишнікіна Любовь. Географическое образование: предметная географическая компетентность. *Проблеми на географията*, Книга 1–2. София. Българска Академия на науките, 2017. С. 121-133.

3. Вішнікіна Л. П. Методика контролю рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. Наук. праць* ; за ред. Проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 3 (58). С. 66 -72.

4. Вішнікіна Л. П., Топузов О. М. Становлення компетентісно зорієнтованої географічної освіти. *Проблеми сучасного підручника : зб. Наук. праць* / [ред. кол. ; голов. Ред. – О.М. Топузов]. К. : Педагогічна думка, 2017. Вип. 19. С. 57–68.

5. Топузов О. М., Вішнікіна Л. П. Структура предметної географічної компетентності учнів (рекомендації для вчителів географії). *Українська професійна освіта : Науковий журнал*. 2017. № 1. С. 103–111.

6. Вішнікіна Л. П., Япринець Т. С. Картографічно-геоінформаційні засоби навчання. *Витоки педагогічної майстерності: зб. Наук. праць* / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, Випуск 22. 2018. С. 56-64.

7. Федій О.А. Демографічна політика у шкільному курсі географії. *Витоки педагогічної майстерності: зб. Наук. праць* / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2017. Випуск 22. С. 209-213.

8. Вішнікіна Л. П., Топузов О. М. Урахування впливу когнітивних процесів у компетентісному навчання географії. *Проблеми сучасного підручника: зб. Наук. праць* / [ред. кол. ; голов. Ред. – О.М. Топузов].К. : Педагогічна думка, 2018. Вип. 20. С. 485-494.

9. Федій О. А. Демографічна політика у шкільному курсі географії. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. Наук. праць / Полтав. Нац. Пед. ун -т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2018. Випуск 22. С. 198 – 202.
10. Вішнікіна Любов, Япринець Тетяна. Психодидактичні засади навчального географічного моделювання. *Естетика і етика педагогічної дії* : зб. Наук. пр. Полтава, 2019. Вип. 19. С. 166 – 175.
11. Вішнікіна Л. П., Япринець Т. С. Проектування компетентнісного уроку географії. *Витоки педагогічної майстерності*: зб. Наук. праць / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, Випуск 23. 2019. С. 28-34.
12. Вішнікіна Л. П., Самойленко В. М. Геоінформаційні навчальні моделі як засіб модернізації шкільної географічної освіти. *Інформаційні технології в освіті та науці* : збірник наукових праць. Випуск 11. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2019. С. 77–80.
13. Вішнікіна Л., Самойленко В. Застосування сучасних засобів навчання у підготовці майбутніх учителів географії. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* / Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини. – 2020, №1. – С. 39-47.
14. Вішнікіна Л. П., Япринець Т. С., Шуканова А. А. Сучасний підхід до застосування навчального графічного моделювання у процесі навчання географічним дисциплінам. *Витоки педагогічної майстерності*: зб. Наук. праць / Полтава. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, Випуск 22. – 2020 – С. 56-64.
15. Вішнікіна Л., Самойленко В. Застосування сучасних засобів навчання у підготовці майбутніх учителів географії. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* / Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини. – 2020, №1. – С. 39-47.
16. Т. Yaprynets, A. Shukanova ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE AS A навчання географії. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. Наук. праць / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. Випуск 27. С. 54–62.
17. Глухота В. Теоретичні аспекти формування полікультурної компетентності вчителя географії. *Ukrainian professional education. Українська професійна освіта: науковий журнал*. Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В.Г.Короленка. Полтава, 2021. Вип. 9-10. С. 167-174.
18. Федій О. А., Вішнікіна Л.П., Шуканова А.А. Застосування географічних інформаційних систем у підготовці майбутніх вчителів географії. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. Наук. праць / Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. Випуск 29. С. 236-240.
19. Федій О. А., Єрмаков В. В. Особливості застосування інтерактивних методів у навчанні учнів в умовах шкільної освіти. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2022. № 2 (7). С. 670–681.
20. Глухота В. Полікультурність в освіті: історія та сучасні тенденції. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань : Візаві, 2022 Вип. 2. С. 139-148.

21. Вішнікіна Л. П., Галушка Л. Застосування компетентнісно-орієнтованих завдань у процесі підготовки майбутніх учителів географії. *Ukrainian professional education. Українська професійна освіта: науковий журнал*. Полтав. Нац. Пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. Вип. 11. С. 74-82.

22. Вішнікіна Л. П., Самойленко В. М., Федій О. А., Лисиця О. С. Розвиток емоційного інтелекту учнів у процесі компетентнісного навчання географії. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. Випуск 27. С. 49–53.

Публікації у збірниках матеріалів конференцій

Міжнародні конференції

1. Шуканова, А.А., Япринець Т. С. Підходи до визначення природоохоронної, екологічної або енвайронментальної освіти в шкільному курсі географії. *Географические аспекты устойчивого развития регионов [Электронный ресурс]* : II международная научно-практическая конференция (Гомель, 23-24 марта 2017 г.) : [материалы]. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. С. 845-850.

2. Шуканова А. А. Проектування змісту географічної освіти в умовах глобалізації. *Макаренкознавчий вимір актуальних питань соціальної адаптації особистості : XVI міжнародна конференція* (Полтава, 13 –14 березня 2017 року) : [матеріали]. Полтава, 2017. С. 65 – 66.

3. Вішнікіна Л. П., Шевчук С. М. Методична система компетентнісного навчання географії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXIV Каришинські читання)*. / за заг. Ред.. проф. М.В. Гриньової. Полтава, 18-19 травня 2017 року. С. 330-332.

4. Мащенко О. М. «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXIV Каришинські читання)*. / за заг. Ред.. проф. М.В. Гриньової. Полтава, 18-19 травня 2017 року. С. 333-335.

5. Вішнікіна Л. П. Сучасні тенденції розвитку географічної освіти. *Регион – 2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 19–20 вересня 2017 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 182–184.

6. Шуканова А.А. Проектування змісту географічної освіти в умовах глобалізації. *Макаренкознавчий вимір актуальних питань соціальної адаптації особистості : XVI міжнародна конференція* (Полтава, 13–14 березня 2017 року) : [матеріали]. – Полтава, 2017. – С. 65 – 66.

7. Федій О.А. Моделювання системи понять (на прикладі формування знань учнів про населення). *Географические аспекты устойчивого развития регионов [Электронный ресурс]* : II международная научно-практическая конференция (Гомель, 23–24 марта 2017 г.) : [материалы]. – Электрон. Текст дан. (объем 76,3 Мб). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. – С. 832–836.

8. Мащенко О. М., Булава Л. М. Біологічні та екологічні компетентності у підготовці майбутніх учителів географії. *Матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. Наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 33. – С. 236-239.

9. Мащенко О.М. Підготовка майбутніх учителів географії до забезпечення мотиваційного компонента вивчення школярами фізико-географічних знань. *Матеріали III-ї Міжнародної наук.-практ. Конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науковопрактичні рішення та підходи»* (Банська Бистриця, Баку, Ужгород, Херсон, Кривий Ріг, 27 червня 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 134-136.

10. Федій О. А., Давиденко О. О. Ракетобудування України в шкільній географії. *Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC «Sci – conf.com.ua»*. Kharkiv, Ukraine. 2020. Pp. 353 -357.

11. Копилець Є., Ярошенко Ю. Нормативно-правове забезпечення діяльності музеїв при закладах освіти: проблеми та можливі шляхи їхнього розв'язання. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 25 листопада 2021 р. / за наук. ред. С. О. Довгого. К. : НЦ «Мала академія наук України», 2021. Ч. 2. С. 307–311.

12. Вішнікіна Л. П., Куницька А. Р. Застосування графічних навчальних моделей у процесі навчання природничої географії. *The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects”* (January 10-12, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. С. 406-412.

13. Вішнікіна Л. П., Хоменко Н. С. Використання гаджетів на уроках географії. *The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects”* (January 10-12, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. С. 413-419.

14. Дядченко Ю. О., Шуканова А. А. Музеї при закладах освіти як осередки виховної роботи та об'єкти туристського інтересу. Міжнародний та національний досвід суспільногеографічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції : тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції. Мукачево: МДУ, 2022. С. 26 – 27.

15. Копилець Є. В. Залучення закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого профілю до розвитку туризму в територіальних громадах. *Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації : тези доповідей .V Міжнар. наук-практ. конф.-фестивалю*, Київ, 19–20 травня 2022 р. К. : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 29–31.

16. Копилець Є. В. До питання про мотиви здобуття позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку. *Психологія та туризм : матеріали міжнародної науковопрактичної конференції* (Київ, 27 травня 2022 р.). К. : ТОВ «Геопринт», 2022. С. 75–77.

17. Копилець Є. В. Професійна компетентність керівників гуртків туристськокраєзнавчого напрямку позашкільної освіти крізь призму менеджменту освіти. *Тенденції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів : матеріали II Міжнар. Наук.-практ. Конф.* (31 травня 2022 р., м. Херсон, м. Кропивницький) / за ред. Н. В. Кириченко, Г. В. Жосан та ін. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2022. С. 103–104.

18. Єрмаков В. В., Тарасова Ю. В. Краєзнавчо-географічне вивчення територіальних громад (на прикладі Пирятинщини). *MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT. Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Chicago, USA 15-17 June 2022.* Chicago, USA. 2022. С. 400-402.

Всеукраїнські конференції

1. Вішнікіна Л. П., Япринець Т. С. Психодидактичні умови формування географічної компетентності. *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи»* (17 травня 2017 року, ПНПУ імені В.Г. Короленка). Полтава. С. 234–237.

2. Вішнікіна Л. П. Диференціація засобів предметно-компетентнісного навчання географії. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали II Всеукраїнської конференції.* 26-27 травня 2017 р., м. Дніпро. Частина II. / Наук. ред.. О.Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017 р. С. 19-21.

3. Федій О. А., Перебийніс В. С. Формування картографічної компетентності учнів на уроках географії. *Сучасні соціокультурні практики : компетентнісно-аксіологічний аспект* : Збірник статей і матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-літтю кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін ПНПУ імені В. Г. Короленка (29-30 березня 2018). Полтава : ПП «Астрія», 2018 . С. 179–184.

4. Шуканова А. А., Япринець Т. С. Психолого-педагогічні аспекти формування економічних знань у процесі навчання географії. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи: зб. Наук. матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. Конф. З міжнар.* Учасною до 100-річчя Національної академії наук України (17-18 травня 2018 р., м. Полтава). – Полтава: Видавець Шевченко Р.В., 2018. – 248 с.

5. Федій О. А, Турець А. О. Компетентнісний підхід у вивченні населення України та світу. *Сучасні соціокультурні практики : компетентнісноаксіологічний аспект* : Збірник статей і матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-літтю кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін ПНПУ імені В. Г. Короленка (29-30 березня 2018). Полтава : ПП «Астрія», 2018 . С. 184–188.

6. Вішнікіна Л. П., Япринець Т. С. Методика контролю рівня сформованості фахових географічних компетентностей студентів. *Освітні і наукові виміри географії та туризму: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет конференції з міжнародною участю* (м. Полтава, 26 березня 2019 р.) Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 8-11.

7. Федій О. А., Кукуюк Я. О. Методика вивчення сімейно-шлюбної структури населення: сучасні підходи. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VII Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф ; [відп. За вип. Браславська О. В. та інші]. Умань. 2021. С. 191-196.

8. Оскерко-Рославлева А.Р., Шуканова А.А. Підходи до визначення змісту поняття «глобальна економіка» у шкільному курсі географії 11 класу. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VII Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф., 26 листоп. 2021 р. / МОН України, Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра географії та методики її навчання [та ін.] ; [відп. За вип. Браславська О. В., Совгіра С. В. ; редкол.: Браславська О. В., Совгіра С. В., Миколайко В. П. [та ін.]. Умань : Візаві, 2021. С. 159 – 164.

9. Копилець Є. В. Проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення діяльності музеїв при закладах освіти. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали Дев'ятої науково-практичної конференції (7–8 жовтня 2021 р.). К. : ТОВ «КАПІТАЛДРУК», 2021. С. 117–120.

10. Копилець Є. В. Організація краєзнавчого дослідження учнівською молоддю пониззя малої річки: інтеграційний аспект. *Шості Сумські наукові географічні читання* : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 15-17 жовтня 2021 р.). Суми, 2021. С. 206–208.

11. Вішнікіна Л. П., Галушка Л. С. Впровадження діяльнісного підходу до навчання географії. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VII Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф., 26 листоп. 2021 р. / МОН України, Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра географії та методики її навчання [та ін.] – Умань : Візаві, 2021. – С. 25-31.

12. Єрмаков В. В., Неліна В. В. Використання матеріалів з історії географічних відкриттів і досліджень при вивченні шкільного курсу географії. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VIII Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф., 25 листоп. 2022 р. / МОН України, Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра хімії, екології та методики їх навчання [та ін.]. Умань : Візаві, 2022. С. 46-49.

13. Копилець Є. В. Виховання патріотизму шляхом організації дослідницької історикокраєзнавчої роботи у гуртках природничого спрямування. *Географія та екологія: наука і освіта* : зб. Матеріалів IX Всеукр. Наук.-практ. Конф. (з міжнар. Учасстю), м. Умань, 9–10 чер. 2022 р. / [відпов. Ред. О. В. Браславська]. Умань : Візаві, 2022. С. 75–79.

14. Шуканова А. А. Формування міжпредметної країнознавчої компетентності здобувачів у процесі навчання географії. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VIII Всеукраїнської наук.- практ. Інтернет-конф, 25 листопада 2022 р. ; [відп. За вип. Браславська О. В. та інші]. Умань: Візаві, 2022. С. 175 – 178.

15. Вішнікіна Л. П., Галушка Л. С. Компетентнісно-орієнтовані завдання як засіб формування критично думуючого учня. *Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції м.Львів, 20-21 липня 2022 року.* –Львів: Львівський науковий форум, 2022.-31 с.

Студентські публікації

2. Тимченко І. О. Змістовий компонент країнознавчих знань в шкільних курсах географії. *Збірник матеріалів XX студентської наукової конференції історичного факультету* (Полтава, 2017). С. 192-193. (Наук. керів. Шуканова А. А.)

3. Перебийніс В. С. Картографічні знання в шкільній географічній освіті. *Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції, присвяченої 100-річчю історичного факультету.* Березень 2018. – Полтава : ІВЦ ПНПУ, 2018. – С. 183–186. (Наук. керів. Федій О. А.)

4. Турець А. О. Особливості формування демографічних знань на уроках географії. *Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції, присвяченої 100-річчю історичного факультету.* Березень 2018. – Полтава : ІВЦ ПНПУ, 2018. – С. 186– 188. (Наук. керів. Федій О. А.)

5. Кокодзій В.С. Систематизація знань у курсі загальної географії методом дидактичних тезаурусів. *Збірник матеріалів XXII студентської наукової конференції історичного факультету ПНПУ,* квітень 2018 року. – Полтава, 2018. – С. 178-181. (Наук. керів. Мащенко О. М.)

6. Баталов Д.І. Роль учнівських екскурсій та експедицій в туристично-краєзнавчій діяльності. *Четверті Череванівські наукові читання: зб. Наук. ст. за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції* (з міжнародною участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві), 25–26 жовтня 2018 року. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2018. С. 178-183. (Наук. керів. Мащенко О. М.)

7. Лисиця О. В. Формування емоційного інтелекту вчителем географії. Гуманізація – найкоротший шлях до особистості. М. Кременчук: Методичний кабінет, 2020. – С. 16-18. (Наук. керів. Вішнікіна Л. П.)

8. Петренко О.В. Інтеграція на уроках географії як один із засобів розвитку пізнавальної активності учнів. *Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті* : зб. Матеріалів VIII Всеукраїнської наук.-практик. Інтернетконф., 25 листоп. 2022 р. / МОН України, Уманський держ. Пед. ун-т імені Павла Тичини ; Кафедра хімії, екології та методики їх навчання [та ін.]. Умань : Візаві, 2022. С.116-120. (Наук. керів. Єрмаков В. В.)

9. Дуднік Анастасія. Міжнародна діяльність вчителів географії. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 223-228. (Наук. керів. Вішнікіна Л. П.)

10. Колотій Аліса. Організація дослідницької діяльності учнів у позашкільній географічній освіті Полтавської області. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 231-234. (Наук. керів. Вішнікіна Л. П.)

11. Брижко Наталія. Країнознавча характеристика Німеччини в шкільному курсі географії. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 210-213. (Наук. керів. Шуканова А.А.)

12. Красношарпа Анастасія. Розвиток критичного мислення учнів у процесі вивчення Китаю в шкільному курсі географії 10 класу. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 237-240. (Наук. керів. Шуканова А.А.)

13. Бабієва Тетяна. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час вивчення демографічної складової шкільної географії. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*. Полтава. 2022. С. 205-207. (Наук. керів. Федій О.А.)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

На вступному уроці доцільно застосовувати нетрадиційні форми організації навчання, оскільки такий підхід зацікавлює й стимулює учнів до вивчення відповідного курсу географії. Корисним може бути унаочнювальний показ різноманітної довідкової й науково-популярної літератури та використання презентації як форми показу неординарної географічної інформації за допомогою сучасних апаратно- й програмно-забезпечувальних та організаційно-технологічних засобів навчання, а також проведення відповідних тематичних екскурсій тощо.

Наведемо приклад орієнтовного плану-конспекту вступного уроку географії в 6-му класі.

Урок 1

Тема уроку: Географія – наука про Землю. Джерела географічної інформації

Мета уроку:

Ключові компетентності: компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність.

Міжпредметно-інтегральна: картознавча.

Предметно-географічні компетентності уроку:

1. Знання:

факти: уведення терміна «географія» Ератосфеном;

уявлення: складники географічної науки; географічні дослідження; роль різних засобів географічної інформації в розширенні географічних знань; способи збирання географічної інформації; геоінформаційна система (ГІС);

поняття: об'єкт вивчення географії; джерела географічних знань;

причинно-наслідкові зв'язки: залежність збереження природи Землі від її вивчення;

закономірності: розвиток цивілізації Землі супроводжується використанням її природних багатств, яке завдає непоправної шкоди природі.

2. Уміння й навички:

навчальні: робота з підручником: користування апаратом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів; бібліографічний пошук; робота з ресурсами Інтернет;

прикладні: збирання географічної інформації з різних джерел; складання за допомогою членів родини переліку джерел географічної інформації, якими користується вдома;

графічно-знакового моделювання: створення графічної схеми складників географічної науки;

картографічно-геоінформаційні: порівняння географічних карт.

3. Досвід творчої діяльності учнів з географії: аналіз і порівняння історичних документів, статистичних даних, матеріалів газет і журналів, ресурсів Інтернет.

4. Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому: значення географічних знань та вмінь у повсякденному житті та задля збереження природи Землі.

5. Географічне бачення світу: географія – наука про Землю, її природу, населення та його господарську діяльність, про взаємодію природи й людства.

Засоби навчання: стінна фізична карта півкуль, фізична карта України, підручники, атласи, відеофрагмент «Земля – планета сонячної системи», графічна схема «Складники географічної науки».

Тип уроку: ВСТУПНИЙ

ХІД УРОКУ

1. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ – 7–8 хв.

1. Організація уважності учнів

Інструктаж щодо організації робочого місця учня та оцінювання навчальної діяльності учнів на уроці.

2. Активізація опорних знань і життєвого досвіду учнів

Бесіда на тему «Наш географічний досвід»:

- 1) Які ви знаєте науки, що вивчають природу?
- 2) Що ви знаєте про географію?
- 3) Про що ви б хотіли дізнатися, вивчаючи географію?
- 4) Які книжки чи журнали географічного змісту ви читали?
- 5) Які телепередачі чи фільми, що пов'язані з географією, ви бачили?
- 6) Де у своїй області, Україні чи у світі ви встигли побувати?
- 7) З якими довідковими виданнями географічного спрямування ви ознайомилися на уроках природознавства у 5-му класі?
- 8) Кого з учених-географів ви знаєте?

* До орієнтовних планів-конспектів не внесено ймовірні відповіді учнів на запитання та регламент часу.

3. Мотивування навчально-пізнавальної діяльності учнів

Демонстрування відеофрагмента «Земля – планета сонячної системи».

Запитання учням: Чи залежить збереження природи Землі від її вивчення?

4. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно-географічних компетентностей уроку

II. ПІДГОТОВКА УЧНІВ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В 6-МУ КЛАСІ – 5–6 хв.

1. Ознайомлення учнів з підручником

Інструктаж щодо користуванням підручником географії:

- 1) структура підручника;
- 2) апарат орієнтування (призначення позначень);
- 3) як відповідати на запитання та виконувати завдання підручника;
- 4) як працювати з ілюстраціями підручника;
- 5) для чого в підручнику наводяться визначення понять та висновки.

2. Правила ведення учнями робочого зошита

Інструктаж щодо ведення зошита з географії:

- зошит має бути на кожному уроці географії;
- слід робити охайні записи, малюнки, графічні схеми тощо на уроках географії в класі та вдома, виконуючи домашнє завдання;
- зошит допомагає вивчати географію і вчитися бути дослідником.

3. Ознайомлення учнів із системою перевірки та критеріями оцінювання їхніх усних відповідей, практичної роботи та самостійної навчальної роботи

III. ВИВЧАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ – 25-27 хв.

1. Формування предметно-географічних компетентностей учнів

Змістовний блок 1: Географія – наука про Землю

Розповідь учителя про походження назви «географія», яку пов'язують з ім.'ям давньогрецького вченого Ератосфена; значення назви («*гео*» – земля, «*графо*» – опис); накопичення знань про Землю;

Бесіда (актуалізація знань учнів, сформованих у процесі вивчення природознавства):

- 1) Яку внутрішню будову має Земля?
- 2) З яких газів складається повітря?
- 3) В яких станах буває вода і де на Землі вона зустрічається?
- 4) Як пов'язаний ґрунт з гірськими породами, які складають земну кору, з водою та повітрям?
- 5) Яку роль на Землі відіграють живі організми?
- 6) Що означає слово «природа»?

Пояснення вчителя щодо об'єктів вивчення географії та їх зміну з часом з *демонструванням* графічної схеми «Взаємодія оболонок Землі (рис. 4.2.):

– чотири сфери нашої планети: атмосфера (повітряна оболонка планети), гідросфера (водна оболонка), літосфера (тверда кам'яна оболонка, що складається із гірських порід і мінералів), біосфера (оболонка планети, що поєднує всі живі істоти);

– область взаємодії чотирьох сфер нашої планети – географічна оболонка;

– об'єкт вивчення географії, тобто частина навколишнього світу, що потребує пізнання й дослідження.

Аналіз графічної схеми «Взаємодія оболонок Землі»:

Уважно розгляньте малюнок підручника (рис. 2.1).

1) Які земні сфери (оболонки) ви можете назвати? Де, на ваш погляд, найтісніше взаємодіють земні сфери?

2) Якогома стисліше пояснить, що є головним об'єктом вивчення сучасної географії – (географічна оболонка).

Проблемне запитання: Людина як жива істота є частиною природи. Розвиток цивілізації Землі супроводжується використанням її природних багатств, що завдає непоправної шкоди природі. Чи може географія як наука сприяти збереженню природи Землі?

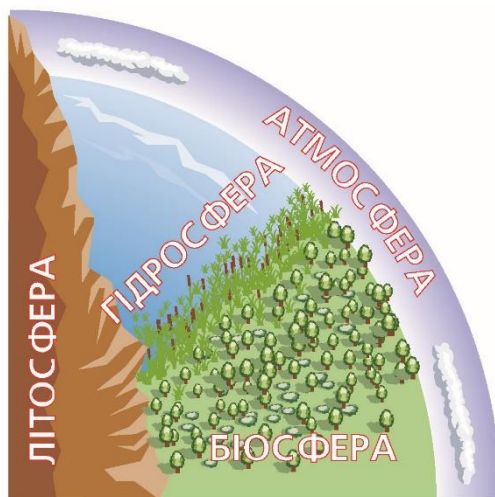

Рис. 2.1. Взаємодія земних сфер [3]

Формулювання висновку: Одним із найважливіших завдань географії є вивчення взаємодії природи і людства, прогнозування наслідків господарської діяльності та збереження нашої чудової планети. Отже, збереження природи Землі залежить від її вивчення.

Коментоване моделювання графічної схеми «Складники географічної науки».

Бесіда:

- 1) Назвіть об'єкти вивчення фізичної географії та її окремих галузей.
- 2) назвіть об'єкти вивчення суспільно-економічної географії та її окремих галузей
- 3) Чому країнознавство та географічне краєзнавство називають інтегрованими науками?
- 4) У чому полягають практичні завдання медичної та військової географії?

Змістовний блок 2: Джерела географічної інформації

Пояснення вчителя з елементами бесіди та демонструванням:

- джерелами географічних знань є друковані видання: підручники, довідники, енциклопедії, журнали, газети. Чи є у вас вдома такі видання? Що таке «енциклопедія» та як нею користуватися?
- паперові та електронні географічні карти (демонстрування);
- фотознімки, відеоматеріали, аудіоматеріали (демонстрування);
- атласи – зібрання різних карт, розміщених у певному порядку в одній книжці. Існують атласи світу. У них карти показують ділянки поверхні Землі послідовно одну за одною. Є атласи окремих країн, наприклад України, де вміщено різні тематичні карти однієї і тієї самої території;
- геоінформаційні системи. Для потоку інформації, яка потрібна сучасній людині, замало вже названих джерел. Надзвичайно важливим останнім часом стали комп'ютери. У пам'ять електронно-обчислювальної машини вводять вже відомі дані про земну поверхню і додають нові, що тільки надходять. Так створюється геоінформаційна система (ГІС) – зведення всіх

даних про Землю. Користувач такої системи може швидко вивести на екран усе, що його цікавить, сумістити на одному зображенні різні відомості;

– електронні підручники, посібники та атласи, які містять як обов’язкову навчальну, так і доволі цікаву додаткову інформацію з географії;

– мережі Інтернет. Чи вмієте ви користуватися Інтернетом? Як можна знайти там цікаві та раніше невідомі вам факти;

– історичні документи. Які документи називають історичними? Наведіть приклади таких документів.

Таблиця 2.2

Зіставлення карт атласу для 6-го класу

Назва карти	Що зображено на карті?	За охопленням території	За змістом
Фізична карта півкуль	Материками: нерівності їхньої поверхні, річки та озера. Океани: нерівності їхнього дна, течії, острови.	Карта світу	Загально-географічна карта
Кліматичні пояси й області світу	Розташування кліматичних поясів й областей Землі		Тематична карта
Політична карта світу			
Фізична карта України		Карта країни	

Завдання учням:

1. Розгляньте карти атласу і з’ясуйте їхній тип за охопленням території там є?
2. Користуючись атласом, наведіть приклади географічних карт світу, України.
3. Подумайте, де більше викладено інформації: на одній сторінці підручника, де надрукований текст, чи на сторінці атласу, де надрукована карта?
4. Розгляньте карту в електронному вигляді, зображену на слайді. Яку інформацію ви можете здобути?
5. Користуючись картами атласу заповніть таблицю (табл. 2.2).

Робота з текстом підручника. Завдання учням:

1. Прочитати текст підручника «Джерела географічних знань»
2. Дайте відповідь на запитання: «Які друковані та електронні джерела географічної інформації ви знаєте?».

2. Виявлення зворотного зв’язку між учителем та учнями

Фронтальні запитання учням.

- Хто і коли вперше започаткував термін «географія»?
- Що вивчає наука географія? Назвіть об’єкт її вивчення.
- Назвіть складники географічної науки.
- Яке значення мають географічні знання в житті пересічного громадянина України? Наведіть приклади.
- Перелічіть основні джерела географічних знань.

– Поясніть, у чому полягає роль різних засобів географічної інформації?

3. Узагальнення та систематизування вивченого матеріалу

Обговорення запитання, поставленого на початку уроку:

– Чи залежить збереження природи Землі від її вивчення?

IV. КОМЕНТУВАННЯ ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ – 2–3 хв.

Прочитати § 1 та дати відповіді на запитання параграфу.

За допомогою членів родини скласти перелік джерел географічної інформації, якими користуються вдома (записати у зошит)

V. ПІДБИВАННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ – 4–5 хв.

Оцінювання навчально-пізнавальної роботи учнів на уроці.

Додаток Б

Матриця орієнтовного плану-конспект уроку формування й застосування нових знань*

ТЕМА УРОКУ: (згідно з тематичним планом).

МЕТА УРОКУ:

Ключові компетентності:

Міжпредметно-інтегральні компетентності:

Предметно-географічні компетентності учнів:

а) знання: географічні факти, номенклатура, уявлення, поняття, причинно-наслідкові зв'язки. Закономірності;

б) уміння: навчальні, прикладні, графічно-знакового моделювання, картографічні, геоінформаційні;

в) досвід творчої діяльності (за потреби);

г) емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому (за потреби);

д) географічне бачення світу (за потреби)

ОБЛАДНАННЯ: оформлення дошки, картографічний матеріал, атласи, демонстраційний матеріал, роздавальний матеріал, методичний апарат підручника та інші різновиди засобів навчання й географічних навчальних моделей.

ТИП УРОКУ: урок формування й застосування нових знань.

ХІД УРОКУ

I. ПІДГОТОВКА УЧНІВ ДО НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – 5–7 хв.

1. Організація уважності учнів (рекомендовані методичні прийоми (РМП): інструктаж).

2. Повідомлення теми, завдань і переліку предметно-географічних компетентностей уроку.

3. Актуалізація почуттєвого й практичного досвіду учнів (РМП: бесіда з використанням ілюстрацій).

4. Пояснення критеріїв контролю навчальної діяльності учнів.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ – 2–3 хв.

1. Пояснення значення предметно-географічних компетентностей, уроку для розв'язання життєвих завдань і проблем (РМП: розповідь, ілюстрування).

2. Оголошення проблемного завдання чи запитання уроку (РМП: візуальне й аудіальне оголошення).

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ – 23–25 хв.

1. Актуалізація опорних географічних знань учнів (РМП: фронтальне опитування, бесіда).

2. *Варіант 1.* Навчальний матеріал поділяється на кілька змістових частин.

---

* Римськими цифрами позначено макрокомпоненти уроку, арабськими – мікрокомпоненти.

План вивчення змістової частини:

1) формування уявлень учнів про географічні об'єкти, що вивчаються (РМП: розповідь, читання уривків із художньої й науково-популярної літератури, демонстрації ілюстративних матеріалів тощо);

2) формування основних географічних понять, усвідомлення й осмислення географічних причинно-наслідкових зв'язків та з'ясування суті суті географічних об'єктів вивчення (РМП: пояснення, графічно-знакове моделювання, розв'язання проблемних питань і завдань, аналіз схем і таблиць, робота зі змістовим блоком підручника, робота з картами тощо);

3) виконання практичних завдань з метою подальшого усвідомлення й осмислення учнями географічних термінів і їхніх визначень, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей;

4) формування емоційного-ціннісного ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому та географічного бачення світу (РМП – аналіз проблемного запитання, бесіда);

5) виявлення зворотного зв'язку між учнями та вчителем (РМП: фронтальне опитування, аналіз застосованої під час пояснення графічно-знакової моделі тощо);

За умови оцінювання навчально-пізнавальної діяльності учнів доцільно зазначити обрану вчителем кількість балів).

Перехід до наступної змістової частини.

Варіант 2. Поетапне вивчення учнями всього нового матеріалу одним блоком з паралельним застосуванням певних структурно-логічних моделей.

IV. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ – 8–10 хв. (рекомендовано застосовувати нетрадиційні форми проведення уроку: інтерактивні ігри (наприклад, робота в малих групах), ігри-змагання, виконання завдань, наведених у підручниках тощо).

IV. КОМЕНТУВАННЯ ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ – 2–4 хв. (пояснення до виконання прийомів роботи із матеріалами підручника, акцентування уваги на окремих питаннях нового географічного матеріалу, пояснення до виконання практичних завдань за умови їхньої доцільності, психолого-педагогічні рекомендації, індивідуальні завдання).

V. ПІДБИВАННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ (оцінюється робота учнів на уроці) – 2–4 хв.